O’ZBEKSTAN RESPUBLİKASI JOQARI HA’M ORTA ARNAWLI BİLİMLENDİRİW MİNİSTRLİGİ

BERDAQ ATINDAG’I QARAQALPAQ MA’MLEKETLİK UNİVERSİTETİ

Milliy ideya, ma’nawiyat tiykarları ha’m huqıq ta’limi kafedrası

TARİYX-HUQIQ FAKULTETİ

5141500- Milliy ideya, ma’nawiyat tiykarları ha’m huqıq ta’limi ka’niygeliginin’ IV-kurs studenti

Tursınbaeva Barnonın’

PİTKERİW QA’NİGELİK JUMISI

Tema: «Milliy bayramlardın’ ma’nawiy ta’rbiyalıq funktsiyaları»

İlimiy basshısı: f.i.k., dots. A.Bayrıeva

Kafedra baslıg’ı: f.i.k., dots. A.Bayrıeva

No’kis 2012

Jobası:

Kirisiw

I-bap. Bayramlar ha’m ma’nawiy qa’liplesiw ma’seleleri

I.1. Nawrız bayramı ha’m onın’ insannın’ ma’nawiy kelbetinin’ qa’liplesiwindegi roli

I. 2. Diniy bayramlar ha’m olardın’ ma’na’wiy jetilisiwdegi a’hmiyeti.

1.3. Milliy bayramlardın’ ideyalıq, ma’nawiy ta’rbiyalıq funktsiyaları

II-bap. Milliy toylardın’ bayramıy ruwxı ha’m olardın’ ma’nawiy ta’rbiyalıq funktsiyaları

II.1. Da’stu’r, a’det, ma’resim ha’m bayramlardın’ ja’miyetlik birlikti qa’liplestiriwdegi roli

II.2. Milliy toylarımızdın’ milliy ma’deniyatımızdı rawajlandırıwdag’ı a’hmiyeti

Juwmaqlaw

Kirisiw

Milliy o’zlikti an’laý, milliy sananı qa’liplestiriý, milliy mentalitetti jetilistiriý, milliy psixologiya ha’m milliy maqtanısh sezimlerine iye bolıý sıyaqlı tu’siniklerdin’ barlıg’ı bu’gingi ku’nimizdin’ baslı ma’selelerinen esaplanadı. O’ytkeni ma’mleketlik g’a’rezsizlikti bekkemleý ushın mine usı pa’ziyletler za’ru’r.

Prezidentimiz İ.A.Karimov o’zinin’ Tariyxıy yadnamasız keleshek joq»atlı miynetinde: Tariyxıy yadı bar insan erk-ıqrarlı insan. Tariyx sabaqları insandı sergeklikke u’yretedi. O’zlikti an’law tariyxtı biliwden baslanadı» dep aytqan. Demek, tariyxtı jaqsı bilmesten, joqarı ma’naýiyatqa erisiw mu’mkin emes. Burıng’ı awqam da’wirindegi kommunistlik ideologiya xalqımızg’a o’z tariyxımızdı u’yreniwge, milliy u’rip-a’det da’stu’rlerimizge a’mel kılıwımızg’a mu’mkinshilik bermedi. Xalqımızdın’ bunday awhalg’a tu’sip qalıwına tiykarg’ı sebeplerdin’ biri onın’ o’z tariyxın bilmewi, tariyxıy yadtan ju’da bolıwı edi.

G’a’rezsizlik jıllarında milliy ma’deniy oraylar iskerligi u’stinen muwapıqlastırıwshı jumıslardın’ ko’lemi de arttı ha’m 1992-jılı yanvar ayında hu’kimet qararı menen Respublika İnternatsional Ma’deniy orayı sho’lkemlestirildi.Usı oraydın’ baslı wazıypası qılıp milliy ma’deniy oraylarg’a a’meliy ha’m metodikalıq ja’rdem ko’rsetiw, olar iskerligin muwapıqlastırıw, milliy bayramlar, da’tu’rler ha’m u’rp-a’detlerdi qaytadan tiklew, G’MDA ha’m shet el ma’mleketlerindegi internatsional oraylar menen birge islesiw baylanısların ku’sheytiw esaplanadı.

Milliy bayramlar ha’m da’stu’rler – millet turmısının’ tu’rli tarawlarında ushırasatug’ın tu’sinikler, belgiler, qa’siyetler, iskerlik tu’rleri, a’detler ha’m qa’siyetlerdin’ a’wladtan-a’wladqa o’tiw ha’mde miyras bolıp qalıw ta’rizi.

Milliy da’stu’rler ulıwmainsaniy da’stu’rlerdin’ bir millet da’rejesinde ko’zge taslanıwı. Olar arqalı ha’r bir millet bir da’wirdegi o’zine ta’n qa’siyet, turmıs

ta’rizi, ma’deniyatı, pa’ni, a’debiyatı ha’m basqa da’wirde jasap atırg’an a’wladlarg’a jetkizedi.

Milliy bayramlar ha’m da’stu’rler milletti birlestiriw, a’wladlardı shınjırday o’z-ara baylaw, birligin ta’miynlew quralı esaplanadı.

Ol yaki bul milliy bayramdı o’tkiziwde, da’stu’rdi orınlawda adamlar o’z klassı ha’m taypalarına qaramastan bir taqılette ha’reket qıladı. Milliy da’stu’rlerinde millettin’ ta’kirarlanbaslıg’ı, millet turmısının’ o’zine ta’nligi, miyraslıqtın’ a’hmiyetli milliy ta’repleri ko’zge taslanadı. Ha’r bir xalıq o’z milliy da’stu’rlerinin’ iyesi, olardın’ saqlawshısı esaplanadı. Millettin’ ha’r bir a’wladı milliy bayramlar ha’m da’stu’rlerdi o’tmishten keleshekke jetkizip beriwshi insanlar ruwxında ta’rbiyalanıwı kerek. Millettin’ tu’skinlikke ushırawı da’stu’rlerdin’ tu’skinlikke ushırawı bolıp esaplanadı.

O’zbekstan g’a’rezsizlikke eriskennen son’ milliy bayramlarg’a ha’m olarda a’mel qılınatug’ın da’stu’rlerge itibar ku’sheydi. Olar g’a’rezsizlikti bekkemlewdin’ a’hmiyetli quralı, adamlardı ma’na’wiy kamalatqa jetkiziwdin’ faktorı sıpatında u’lken a’hmiyetke iye.

Milliy da’stu’rler ma’seleleri ha’m mashqalaları O’zbekstan ja’miyetlik pa’nlerinde en’ bos islengen tarawlardan esaplanadı. Sebebi koloniyallıq da’wirinde izzertlewshilerdin’ tiykarg’ı dıqqatı ha’r bir millettin’ o’zine ta’n bayramları, da’stu’rlerin u’yreniw emes, al bir ta’repleme ta’rizinde barlıq milletlerde bar bolg’an ulıwmaxalıqlıq bayramları ha’m da’stu’rlerin u’yreniw ha’m u’git-na’siyat jumısların alıp barıwg’a qaratılg’an edi.

Milliy bayramlarımızdın’ ja’miyettegi, a’sirese jaslardı ma’na’wiy kamal taptırıwdag’ı a’hmiyeti ha’m millet rawajına a’sirese g’a’rezsizlik sharayatında bilinedi. G’a’rezsizliktin’ wazıypalarınan biri – tiyisli ma’mleketke at bergen milletti joqarılatıw, du’nyag’a tanıtıw, millettin’ ku’shin, potentsialın**,** qa’biletin, ma’rtligin ha’m onın’ g’a’rezsizlikke qushtar ekenligin ko’rsetiw esaplanadı. Bunday joqarı pazıyletli iskerlik bolsa milliy bayramlardı, da’stu’rlerdi tiklew, tazalaw ha’m baytıwsız mu’mkin emes. Sebebi, bul – millettin’ a’wladlarınan-a’wladlarına o’tip baratug’ın ha’m ja’miyetshilik pikiri menen qorg’alatug’ın

sotsiallıq norma, ja’miyetlik mu’na’sibetlerdin’ norması ha’mde qag’ıydaları esaplanadı.Sol ma’niste milliy bayramlar ha’m da’stu’rler – millettin’ tariyxın, aqıl-zakawatın, talg’amın, ja’miyetlik waqıyalar ha’m ha’diyselerge bolg’an mu’na’sibetin, turmıs ta’rizin bildiredi. G’a’rezsizlik jıllarında milliy bayramlarımızdı ha’m da’stu’rlerimizdi ja’nede tolıg’raq ha’m ken’rek u’yreniw talap etiledi. Sebebi, olar a’sirler dawamında turmıs sınaqlarınan o’tken, insaniyattın’ ma’nawiy rawajlanıwına xızmet qılatug’ın ha’m adamlar ortasında insaniylıq, adamgershilik mu’na’sibetlerin ta’rtipke salıp turıwshı faktorlar.

I-bap. Bayramlar ha’m ma’nawiy qa’liplesiw ma’seleleri

I. 1. Nawrız bayramı ha’m onın’ insannın’ ma’nawiy kelbetinin’ qa’liplesiwindegi roli

«Nawrız turmıstın’ ma’n’giligin, ta’biyattın’ u’stin qudireti ha’m sheksiz saqıylıg’ının’, sonın’ menen birge bizin’ bir neshe mın’ jıllıq ko’rinisimizdin’, u’rp-a’detlerimizdin’ ma’n’gilik ko’rinisinin’ tastıyg’ı esaplanadı»

İslam Karimov

Xalqımızda ba’ha’r ma’wsiminde o’tkiziletug’ın bayram ta’dbirleri basqa ma’wsimlerge qarag’anda biraz ko’p. Bunın’ sebebin tu’rlishe tu’sindiriw mu’mkin. Bizge belgili, ba’ha’rde tek g’ana ta’biyat emes, al, insannın’ o’zi de o’zgeredi.

İnsan ba’ha’r sıyaqlı na’ziklesip, ol go’zzalıqqa, jan’alıqqa mu’ta’j bolıp qaladı. Bul waqıtta adam ha’r bir ha’diyseden jan’alıq ha’m go’zzallıq izlep qaladı. Adamlardın’ ta’biyatında ju’z bergen a’ne usı ta’biyat penen baylanıslı bolg’an ha’r bir ha’diyseni poetik ma’niske iye bolg’an ta’dbir, ma’resimge aylandırıp jiberedi. Sol sebepli, lalalardın’ ashılıwı, tallardın’ gu’llewi, quslardın’ sayrawı sıyaqlılar (shayırlarda qosıq jazıw sezimlerin qozg’altıp jibergenindey) adamlardı aktivlestirip jiberedi. Na’tiyjede, ba’ha’r ma’wsiminin’ a’hmiyetli ha’diyselerinin’ derlik ha’r birine atap ma’resim, bayramlar sho’lkemlestiriledi. Ba’ha’riy a’det ha’m bayramlar en’ da’slep jan’a miynet ma’wsimi baslanıwınan derek beriwshi ta’dbir sıpatında adamlar turmısında a’hmiyetli orın tutqan. Sol sebepten ba’ha’r kirip keliwin ku’tip alıw bayramları a’yyemnen barlıq xalıqlarda bar bolgan. Ba’ha’r bayramları insaniyat payda bolıwı menen ju’zege kelgen. Olar adamlardın’ du’nya boylap tarqalıwı na’tiyjesinde barlıq aymaqlarda jayılg’an ha’m keyin-ala tu’rli xalıqlarda tu’rli at ha’m formalarda uyımlastırılg’an. Ko’p g’ana xalıqlarda qıstı shıg’arıp salıw ha’m ba’ha’rdi ku’tip alıw da’stu’rleri en’ iri bayramlarg’a aylang’an. Ma’selen, yaponlarda – «Risson», qıtaylarda «Chun-tsze», slavyan xalıqlarında «Maslennitsa», Orta Aziya xalıqlarında bolsa, joqarıda aytıp o’tkenimizdey, «Naurız» yaki «Jıl bası» dep at alg’an.

Ta’biyatta tu’n ha’m ku’nnin’ ten’ bolıwı, ba’ha’rdin’ kirip keliwi, dalalarda jumıs baslanıwınan derek beriwshi, xalıq ta’repinen ken’ nıshanlanıwshı Nawrız bayramı o’tken da’wirlerde belgili bir tosqınlıqlarg’a dus kelse-de, ol xalıqtın’ tilegi menen qayta tiklendi ha’m 1990-jıldan baslap, ma’mleketimizdin’ ra’smiy bayramına aylandırıldı.

Burınları Nawrız ta’biyattın’ oyanıwı, jan’a awıl xojalıq ma’wsimin shadlıq penen ku’tip alıw saltanat bolg’an bolsa, ol 1990-jıllardan baslap jan’alang’an Nawrız sıpatında ta’biyat ha’m insan ortasındag’ı mu’na’sibetlerdi uyg’ınlastırıwshı, ta’biyat go’zzallıqları ha’m baylıqların saqlaw, ko’beytiwge u’ndewshi, qorshag’an ortalıqtı abadanlastırıw ha’m ko’klemzarlastırıw, insan miynetin ulıg’law sıyaqlı ullı islerdi a’melge asırıwg’a shaqırıwshı ta’dbirge aylanadı.

Zamanago’y ma’nisti talap etken Nawrızdın’ ma’nisin jaqsıraq tu’siniw ushın en’ da’slep, onın’ 90-jıllarda respublikamızdın’ tu’rli aymaqlarındag’ı tikleniw ta’jriybeleri menen tanısıw lazım. Sebebi, bul bayram tu’rli orınlarda jergilikli sharayat ha’m bar imkaniyatlar tiykarında ra’n’-ba’ren’ usıl, formalarda jan’alana baslandı. To’mende biz Nawrız bayramı ana jerimizdin’ qaysı jerlerinde qanday o’tkiziliwi haqqında mag’lıwmat berip o’tpekshimiz.

Ferganada Nawrız qarsan’ında ha’mme jerde ha’wliler, u’yler, ko’sheler tazalanıp, bezetiledi. Keshki waqıtta bolsa, adamlar bir-birinikine miymang’a barıp, qariyalar zıyarat qılınadı, ata-analar, ustazlar ha’m teberik adamlardan xabar alınadı, o’z-ara o’kpeleskenler jarastırıladı ha’m t.b. Ferg’ana walayatının’ ko’p g’ana awıllarında da Nawrız bayramın sho’lkemlestiriw ju’da jaqsı jolg’a qoyılıp, ol eki ku’n dawamında o’tkiziledi. A’dette bayramı «Ba’ha’rxanım»nın’ o’z dosları menen bezetilgen ashıq mashinada aylanıwı menen baslanadı. «Ba’ha’rxanım» awıl yaki ma’ha’llenin’ oraylıq maydanlarında toqtap, u’lkege ba’ha’r kirip kelgeni menen xalıqtı qutlıqlaydı, ha’mmeni Nawrız bayramı saltanatı bolatug’ın orıng’a mira’t etedi. Sonnan keyin orınlarda oyın-ku’lkiler uyımlastırıladı.

Bayramnın’ ekinshi bo’limi ma’deniyat ha’m dem alıw bag’ında «Ba’ha’rxanım» ha’m onın’ dosların saltanatlı ku’tip alıw menen baslanadı. Keyin «Ba’ha’rxanım» ha’m miymanlar arnawlı bezetilgen minberge ko’teriledi. «Ba’ha’rxanım» bayram qatnasıwshılarına shadlıq, doslıq ha’m abadanshılıqqa ta’n o’z sha’rtlerin aytadı. Son’ aldınnan belgilengen orında «Ba’ha’rxanım» birinshi bolıp na’ldi egedi. Bayramnın’ basqa qatnasıwshıları da terek otırg’ızadı.

Nawrızdın’ u’shinshi bo’liminde ba’ha’rdin’ kirip keliwi, jan’a egin jılı baslanıwına bag’ıshlang’an tematik da’stu’r (g’alabalıq tamasha yaki teatrlastırılg’an kontsert) ko’rsetiledi. Bunın’ ushın saxna bayramg’a say bezetiledi ha’m onın’ a’tirapına stol-stullar qoyıladı. Da’stu’rxanlar ko’k piyaz, ko’k somsalar ha’m pa’tirler, miywe sherbetleri, la’zzetli da’stu’riy tag’am bolg’an su’melek penen bezetiledi. Bayramnın’ teatrlastırılg’an da’stu’rinen ba’ha’rge bag’ıshlang’an shayırlardın’ qosıq oqıwları**,** qosıq ha’m oyınlar, yumor ha’m intermediyalar, aldag’ı jumısshılar, nuraniyler ha’m jaslardın’ qutlıqlaw bayanatları da orın aladı.

Nawrız bayramının’ keyingi bo’limi g’alabalıq seyiller, xalıq oyınları, sport jarıslarına (gu’res, atshabar oyınlar, shaxmat-shashka sıyaqlılarına) baylanısıp ketedi.

Quvada Nawrız ha’r jılı da’stu’riy ta’rizde, arnawlı stsenariy tiykarında sho’lkemlestiriledi. Ko’rkem ha’weskerlik jama’a’leri kontsertler beredi. Tamashalar, xalıq oyınları, sport jarısları o’tkizilip, usı bayramı haqıyqıy xalıq seyiline aylanıp ketedi.

Qashqadarya wa’layatında Nawrız bayramı miynet g’ayratkerlerine sıylıqlar, Nawrız qarsan’ında tuwılg’an balalardın’ ata-analarına gu’walıklar, er jetken jaslarg’a pasport tapsırıw sıyaqlı tu’rli ma’resimlerge baylanıstırılıp o’tkizilgen. Bunday ma’resimler Nawrız bayramı mazmunın ja’nede bayıtıp, onın’ ideyalıq-estetikalıq ta’sirshen’ligin asıradı.

Nawrızdan eki ku’n aldın keshqurın karnay-sırnaylar, da’p-tanburlar shertilip, jarshılar biyiklik u’stinen turıp ja’riyalaydı. 20 mart ku’ni bolsa, azang’ı saat 7^{00} den baslap pu’tkil arabxanlıqlar tu’rli tag’amlar pisirip gilem-ko’rpeshe, da’sturxan, sha’ynek-keseleri menen biyiklik u’stine shıg’adı. Jan’a tu’sken kelin qa’yinene ha’m qa’yinatalar Nawrızdan u’sh ku’n aldın eriktin’ tu’rshiginen sherbet tayarlap qoyadı. 20-martta biyiklik u’stine u’lken da’sturxan jayıp, bir qoy soyıp, da’sturxan bezep, barlıq kelin ta’reptin’ ag’ayin-tuwg’anların shaqırıp, olarg’a bir kesa erik sherbetinen «Gumingba» su’zip beredi. Keyin qoy go’shinen tayarlang’an mazalı palawg’a mira’t etiledi. Bul a’detti barlıq jan’a kelin alg’an qa’yinene-qa’yinatalar orınlaydı. Erik sherbetin beriwdin’ ramziy ma’nisi – qısta denelerimizde qalg’an ayazlardı aydap shıg’arsın dep kelgen miymanlarg’a birinshi erik sherbetin beredi. Ekinshi palawg’a mira’t etiwdin’ ramziy ma’nisi barlıq ishek-shabag’ım izdi maylasın, degen ma’nide taza zıg’ır mayınan ha’m qoy go’shinen qılıng’an palawg’a mira’t etedi. Sol ku’ni Arabxana awılı xalqı biyiklik u’stinde jıynalıp, awqatlanıp, oyın-ku’lki qıladı. Birew da’p shertse, birew tar shertedi, birew qosıq aytadı, birew oyıng’a tu’sedi. Solay etip sol ku’ni akterlar da, oyınshılar da xalıq ishinen shıg’adı. Shetten akterlar mira’t etilmeydi. Nawrız ba’zmi keshke shekem dawam etedi. Bul ba’zimnin’ o’z nızam qag’ıydaları bar: adamlar biyiklikke shıqpastan 3 ku’n aldın u’ydegi barlıq gilem-ko’rpeshe, perde, qazan-tabaq sıyaqlı na’rselerdi juwıp, utyuglap qoyadı. Ha’mme adamlar tazalıqqa itibar beredi ha’m u’shinshi ku’ni biyiklikke shıg’adı.

Shahrisabz Nawrız bayramı da’stu’rinde Orta Aziyanın’ ullı alımları – Ferdawsiy, Beruniy, Omar Xayyam, Nawayı, Zavqiy, Muqimiylerdin’ Nawrız haqqındag’ı pikirleri, qosıqlarınan ken’ paydalanıladı. Nawrızdın’ bunday ta’rizde o’tkiziliwi ha’m ilimiy, ha’m ma’deniy, ha’m a’meliy a’hmiyetke iye.

Forishta Naurız bayramı ta’biyat qoynında o’tkiziledi. Rayon orayı xalqı Nawrız ku’ni tan’nan bayram o’tkiziletug’ın jerge baradı. Bayramnın’ ashılıw bo’liminde rayon basshıları, aldag’ı sharwashılar, diyxanlar so’zge shıg’adı.

Son’ rayon ma’deniyat u’yi qasındag’ı «Sharwadar» xalıq ansambli, «Chuchmoma» folklor ja’ma’a’si, Toshpwlatovlar shan’araq ansambli, 6-o’ner-texnika oqıw orınları ha’wesker qızları u’lken bayram kontsertin tamashago’yler itibarına usınadı. Onnan keyin gu’res, arqan tartıw, at sportı jarısları, xalıq oyınları baslanadı. Ko’p g’ana shan’araqlar bayram bolıp atırg’an orıng’a tu’rli tag’amlar tayarlap shıg’adı. Tu’slik waqtında olar ta’biyat qoynında da’tu’rxan jayıp, yar dosları, ag’ayin-tuwg’anları ha’m tanıs-bilislerin zıyapatqa mira’t etedi. Bayram keshqurıng’a shekem dawam etip, son’ rayon orayındag’ı ma’deniy bag’ında o’z juwmag’ına jetkiziledi. Bul jerde jaslar kesheleri, g’alabalıq oyınlar ha’m qızıqlı oyınlar uyımlastırıladı.

Forish rayonı awıllarında nıshanlanatug’ın Nawrız xalıq milliy tag’amların tayarlaw boyınsha o’zine ta’n ko’rikke de aylanıp ketedi. «Birlesken»degi mektep oqıwshıları ata-babaları da’stu’rlerin dawam ettirip, Nawrız bayram qılınatug’ın jerge o’zleri tayarlag’an tag’amlardı alıp keledi. Nawrız da’sturxanında «shaxlarsha» tag’am – su’melekten tısqarı bo’rek (ko’k ottan quwırıp tayarlanatug’ın chuchvara), bichak (ko’k otlı somsa), tatiran (o’simlik denesinen tayarlang’an), qaq (salatı), yupqa (quymaq), ku’sh palawı, on palawı, go’je, kesken palaw, gulshetay, qatlama, g’ilmindi, shirvoz kababı sıyaqlılardı ko’rip, olardın’ biyta’kirar mazalarınan tatıp ko’riw mu’mkin. Nawrız bayram to’reshileri en’ jaqsı aspazdı anıqlap, olardı sıylıqlaydı.

Samarqandta Nawrız «Registan» maydanında saltanatlı bayram ma’resimi ha’m u’lken teatrlastırılg’an tamasha sıpatında o’tkiziledi. Teatrlastırılg’an tamashada shıg’ıs a’debiyatı klassik shayırları – Nawayı ha’m Jamiy siymaları ko’rsetiledi. Bayram tamashaları olardın’ Nawrız bayramı, ba’ha’r, miynet ha’m xalıqlar doslıg’ı haqqındag’ı qosıqları menen baslanadı.

Ta’biyat qoynında o’tkiziletug’ın U’rgit Nawrızı o’zinin’ da’stu’riy ha’m zamanago’y ta’dbirlerdi tıg’ız baylanısqan salatanatları, ma’resim, tamasha ha’m jarısları menen belgili. Urgut qalasında bayram erte tan’nan baslanadı. Milliy saz a’sbapları – karnay ha’m surnaylardın’ dawısı a’tiraptı tutıp ketedi.

«Nawrız bayramın'ız qutlı bolsın!» uranı menen bezetilgen mashina qala ko'sheleri boylap baradı. Adamlar bir-birin bayram menen qutlıqlaydı. Mın'lap adamlar Allayaran tawı ta'repke jol aladı. Taw eteginde a'psanago'y ko'rinis payda boladı. U'rgitliler bul jerdi «Topxana» dep ataydı. Sebebi xalıq bul jerde toplanadı. Bul jerde, a'dette, Nawrız bayramına 50 mın'g'a jaqın adam toplanadı. Bayram tamashalarına qala xalqı, do'gerek-a'tiraptag'ı awıl adamları, qon'sı rayon ha'm ha'tte wa'layatlardan miymanlar keledi.

Qa'dirdan doslar, ag'ayin-tuwg'anlardın' bir-biri menen ushırasıp, so'ylesiwleri ushın bul jerdegi go'zzal ta'biyat Nawrız bayramına ju'da' qolaylı imkaniyat jaratıp beredi. Ha'mme jaqtan qutlıqlawlar, quwnaq ku'lki esitiledi. «Kelin sa'lem» ma'resimi baslanıp, bayram keypiyatında kiyingen kelinshekler miymanlar hu'rmetin ornına qoyıp, iybe menen ta'zim etedi. Da'slep, kelinshekler o'zleri tuwılıp, er jetken jerine iyilip, qullıq qıladı. Keyingi ta'zim – tawlar ha'm tirishiligimiz deregi bolg'an da'ryalarg'a, u'shinshisi kelinshekti qutlıqlawg'a kelgen yar-biradarları hu'rmetine ataladı. Sonnan keyin, ha'r bir kelinshek qolın ko'ksine qoyıp, miymanlarg'a bir kesadan shay uzatadı.

U'rgit Nawrızında gu'lalshılıq, kesteshilik, toqımashılıq, temirshilik, sandıqsazlıq sıyaqlılar boyınsha jergilikli a'meliy o'ner ustaları o'z sheberliklerin ko'rsetedi. Nawrız bayramı baslanıwı aldınan balalar baysheshekleri kekselerge usınadı.

Karnay-surnay muzıkaları jan'laydı. Bul Nawrız bayramının' saltanatlı ashılıw ma'resimin bildiredi. «Topxana»nın' orayına ornatılg'an minberge jergilikli ha'kimiyat wa'killeri, miynet g'ayratkerleri, miymanlar ko'teriledi. Ha'mme diyxanlardı qutlıqlap, olarg'a bul jılı da egin jetistiriwlerin tilep niyet bildiredi. Da'stu'rge ko're, bayramnın' rasmiy ashılıwı ma'resiminen keyin qosıq oqıw baslanıp, shayırlar qosıqlar oqıydı. Son' U'rgittin' belgili «Beshqarsak» folklor jama'a'si ha'mde ha'weskerler ja'ma'a'leri o'z o'nerlerin ko'rsetedi. Ku'n boyı muzıka, shoq qosıq tınbaydı. Masqarabazlar, da'rwazshılar ha'm palwanlardın' o'neri jıynalg'anlarda u'lken qızıg'ıwshılıq

oyatadı. Palwan jigitler milliy gu'res boyınsha bir-biri menen ku'sh sınaydı. Shabandozlar usı jerdin' o'zinde ko'pkeri (ılaq) o'tkizedi.

Milliy bayramlarımız da'stu'rxandı tu'rli tag'amlar palaw, sorpa, kabab, bawırsaqlar menen bezeydi. Sol ku'ni qatnasıwshılar jılda bir ma'rte – ba'ha'r ayında tayarlanatug'ın tag'am – su'melekti tatıp ko'redi. Nawrızg'a adamlar da tu'rli ba'ha'r tag'amların – ot bichak, ko'k somsa, qatlama, piyaz pa'tir, biyday gu'lshe sıyaqlılardı tayarlap keledi. U'rgit Nawrızının' ja'ne bir a'jayıplıg'ı sonda, onın' ashılıw ma'resimin ko'riw mu'mkin, biraq bayramnın' jabılıwın seziw qıyın. Sebebi, U'rgittegi bayram saltanatları Allayaran tawınan a'ste-aqırın oypatlıqqa tu'sip, ko'sheler ha'm u'ylerde uzaq dawam etedi. Nawrız adamlar qa'lbinde bir jılg'a tatıytug'ın jarqın iz, tetiklik qaldıradı. Nawrız bayramınan keyin adamlar jasarg'an, ku'sh-quwatqa tolg'an halda jumısqa kirisedi.

G'a'rezsizliktin' da'slepki jıllarında O'zbekstannın' tu'rli rayonlarında o'tkizilgen Nawrız bayramı saltanatlarında tu'rli da'stu'rler, o'zine ta'n qa'siyetler barlıg'ı seziledi. Biraq barlıq orınlarda mine usı bayramg'a ta'n ulıwmalıq ta'repler barlıg'ı da anıq bilinedi. Olardı ulıwmalastırsa, Nawrızdı to'mendegi ta'rtipte o'tkiziliwi belgili boladı:

1.Nawrız bayramının' saltanatlı ashılıw ma'resimi ha'm u'lken bayram tamashası.

2. Xalıq seyili: ko'rikler, jarıslar, tamashalar ha'm basqalar.

3. Nawrız bayramı ko'rik jarısları jen'impazların sıylıqlaw ma'resimi.

Nawrızdı tiklew protsessinde onı sho'lkemlestiriw ta'jriybesi de ju'zege keledi. Nawrız ta'dbirleri ishinde terek na'lin otırg'ızıw ma'resimine ayrıqsha itibar beriledi. Xalıq seyilinin' quram bo'legi sıpatında o'tkir zeyinliler jarısı, «ba'ha'r lipasları» - moda ko'rsetiw, «ko'klem tag'amları» (ko'k palaw, ko'k chuchvara, ko'k somsa, yalpiz, ismaloq, qaq sıyaqlı da'rilik o'simliklerden tayarlang'an salatlar) tayarlaw barısında ko'rik tan'lawlar o'tkiziledi. Bul jaslarda estetikalıq talg'amdı**,** sheberlikti ta'rbiyalaydı.

Solay etip, XX a’sirdin’ 90-jıllarında Nawrızdın’ tikleniwi ulıwmaxalıqlıq bayramına aylanadı ha’m ha’r jılı ken’ nıshanlana baslanadı.

Milliy bayramlarımızdın’ tiklewdi jolg’a qoyıw protsessinde xalqımız o’z tariyxın teren’ u’yreniw imkanına iye bolmaqta. Bul bolsa, o’z gezeginde, milliy ma’na’wiyat, milliy maqtanısh ha’m keleshek ushın en’ bekkem fundament bolatug’ın milliy o’zlikti an’lawda maqsetke muwapıq bolmaqta.

I. 2. Diniy bayramlar ha’m olardın’ ma’na’wiy jetilisiwdegi a’hmiyeti.

Du’nyadag’ı barlıq dinler o’zine ta’n bayramlarg’a iye. Ha’r bir dinnin’ ken’ tarmaq atıp, rawajlanıp barıwında bayramlardın’ a’hmiyeti ten’siz.

Mubarek Qurban h’aytının’ xalkımız ruwxıy turmısındag’ı ornın ha’m a’hmiyetin itibarg’a alıp Jane O’zbekstan Respublikası Prezidenitinin’ «Din’iy bayram –Qurban hayt dem alıs ku’ni dep ja’riyalaw haqqındag’ı»g’ı 1991 jıl 20 iyundegi PP-221-sanlı Pa’rmanı shıgarıldı. Usı dawirden baslap bizin’ ma’leketimizde ha’r jılı bul bayram saltanatlı ta’rizde nıshanlanıp kelinbekte.

Du’nyadag’ı u’sh iri dinnin’ biri bolg’an islamnın’ eki tiykarg’ı hayıtı «İyd al-kabir» (u’lken iyd, yag’nıy Qurban hayıtı) ha’m «İyd al-fitr» (Oraza hayıtı) musılman du’nyasında ko’p a’sirlerden beri nıshanlanıp kelinbekte. («Hayit» - arabsha «iyd», yag’nıy bayram degendi an’latadı).

Eki hayıtte Muxammed alayhis-salamnın’ Mekkeden Madinag’a hijrat qılıp kelgen da’wirinde, yag’nıy hijriy sa’nenin’ birinshi jıllarında-aq engizilgen. İmam Nasafiy hadisinde aytılg’anınday

Rasululloh Madinag’a hijrat qılıp kelgeninde madinalılar a’yyemnen bir jılda eki ku’ndi bayram qılar edi. Ol zat Allanın’ a’miri menen usı eki ku’ndi olardan jaqsırag’ına, yag’nıy Oraza ha’m Qurban hayıtlarına almastıradı

İslam bayramlarının’ payda bolıwına madinalılardın’ a’yyemgi bayramları tiykar bolg’an.

Dereklerden Muxammed alayhissalamnın’ hayıtlarda qatnasqanlıg’ı haqqında bir qansha mag’lıwmatlar bar. İmam Buxariy ha’m Muslim ra’wiyatlarına ko’re, Biybi Aysha Sıddıqa (Rasulullanın’ o’mirlik joldası) hikaya qıladı: «Men hayıt ku’nleri Rasululla menen birge habashlar oyının tamasha qılar edim. Ha’z etip tamasha qılg’anımızdan keyin, qaytar edik». Ja’ne Ayshai Sıddıq aytti: «Bir hayıt ku’ni eki jariya qızdın’ qosıqların esitip otırg’an edim, birden atam Abu Bakr Sıddıq kelip qaldı. Bizdi bul halda ko’rip, u’sh ma’rte «Bul shaytan qosıqları-g’oy!» dep baqıra basladı. Sonda Rasululla: «Ey Abu Bakr, olardı o’z halına qoyın’, ha’r bir xalıqtın’ o’z bayramı boladı. Bu’gin bizin’ bayramımızdur, - dedi».

İslam hayıtları bul diniy ma’resimlerge tiykarlang’an bolıp musılmanshılıqtı qabıl qılg’an xalıqlardın’ u’rp-a’deti, da’stu’rleri, turmıslıq ta’jriybeleri menen baylanısıp ketken. Sonın’ ushın da ko’p g’ana musılman xalıqları bul hayıtlardı ha’m diniy, ha’m o’zlerinin’ milliy bayramları dep qabıl qılg’an. Tu’rli musılman xalıqları (arab, tu’rkiy, iraniy xalıqlar)da bul hayıtlardı nıshanlaw barısındag’ı belgili bir parqlı ta’repleri bar bolsa-da, biraq islam dini bayramlarına ta’n ulıwma ma’resim, a’detler saqlanıp qalg’an. İslam hayıtlarının’ bas ma’resimi tan’ sa’ha’rde namazjaylar, meshitlerde oqılatug’ın «hayıt namazı» esaplanadı.

Musılmanlar hayıt namazına taza, shıraylı kiyimler kiyip, xosh iyisli a’tirlerdi sewip jaqsı keypiyat ha’m jaqsı niyetler menen shıg’adı. Da’slep, «Bamdad namazı» oqıladı. Son’ imam xatibleri adamlardı jaqsılıqqa shaqırıwshı ta’sirli ha’m mazmunlı bayanat qıladı. Onnan keyin bolsa tiykarg’ı «hayıt namazı» oqıladı.

Namaz oqıw ma’resimi tamamlang’annan son’ ha’mme bir-biri menen ko’risip, hal-awhal sorasıp, bir-birin hayıt penen qutlıqlaydı. Hayıt namazınan shıqqanlar jaqsı keypiyatta u’yge baradı, shan’araq ag’zalarına, perzentlerine

«hayıtlıqlar» sawg'a qıladı. Bul ullı a'yyyamda ustazlar zıyarat qılınadı, marhumlar eslenip, duwa-pa'tiya qılınadı, ag'ayinlerden hal-awhal soraladı, kekseler ha'm biytaplardan xabar alınadı.

Hayıt ku'nleri adamlar arasında o'kpe-giyneler umıtıladı. Hayıt qarsın'ında barlıq u'ylerde palaw yaki basqa tag'amlar pisirilip, qon'sılarg'a, jaqınlarg'a u'lestiriledi, da'sturxanlar bezetiledi, miymanlar ku'tiledi. Hayıt ku'nleri kembag'al, jetim-jesirlerge, gedeylerge hayıtlıq, sadaqalar beriw sawap esaplanadı.

Hayıt ku'nleri Tashkent qalasında ha'm Tashkent walayatının' ayırım jerlerinde «kelin ko'riw» yaki «kelin sa'lem» dep atalg'an ma'resim to'mendegishe o'tkiziledi. Jalg'an arafa yaki shın arafa ku'ni kelinnin' ata-anası qızı kelin bolıp tu'sken u'yge joqlaw jiberedi. Bul menen olar qudalardı, ku'yew balası ha'm qızın mu'ba'rek a'yyam menen qutlıqlaydı. O'z gezeginde ku'yew bala u'yindegiler de o'zleri pisirgen mazalı tag'amlardan berip jiberedi.

Sonnan keyin «kelin ko'riw» ma'resimi baslanıp ketedi. Ag'ayin-tuwg'anlar, qon'sılar, tanıs-bilisler birinen son' biri «kelin ko'riw ushın» kele baslaydı. Kelinshek olardın' ha'r birine ayrıqsha sa'lem beredi. Miymanlar bul sa'lemge juwap retinde «Ko'p jasan'», «Baxıtlı bolın'», «Uzaq o'mir ko'rin'» - dep aytadı. Bul ma'resim qatnasıwıshları hayal-qızlar esaplanadı, yag'nıy «kelin ko'riwge» tek hayallar ha'm qızlar keledi. Keliwshilerdin' sanı ko'p bolg'anlıg'ı sebepli miymanlar ko'p otırmaydı, jaqsı niyetler aytıp pa'tiya etkennen son', jan'a kelinnin' qolınan bir kesa shay iship, orınlarınan qozg'aladı. Turmısqa shıqpag'an qızlar bul ma'resimnen u'y ishin qanday bezew, qanday mazalı zatlar pisiriw, kelinshektin' o'zin qanday tutıwı, qanday kiyiniwi, mu'na'sibetin u'yrenedi. Hayallar bolsa kelinshek penen jaqınnan tanısadı, kelinlik payıtların yadqa aladı, kelinshek o'z libasın tez-tez almastırıp turadı. Bunın' negizinde maqtanısh emes, al, kelinshektin' talg'amına qoyılatug'ın baha jatadı. Aqırg'ı payıtlarda bul ma'resimde de kim ozar ta'rizinde asırıp jiberiw barg'an sayın da'stu'rge aylanıp barmaqta. Bul ma'resimnen go'zlengen maqset baylıqtı ko'z-

ko’z qılıw emes, al qızlarımızdı turmısqa tayarlaw, kelinlerimizdi aspazlaqqa, u’y tutıwg’a, miyman ku’tiwge u’yretiw esaplanadı.

Bul hayıt-bayramlarının’ sog’an uqsas jaqsı ta’repleri ko’p. En’ a’hmiyetlisi, olar adamlardın’ ruwxın ko’teriwge ta’sir ko’rsetip kelgen.

Shoralar da’wirinde diniy a’det ha’m bayramlar qadag’an etilip kelindi. G’a’rezsizlik sebepli g’ana ja’miyetimizde ju’z bergen ideologiyalıq o’zgerisler na’tiyjesinde elimizde diniy bayramlar, sol tiykardan, Oraza ha’m Qurban hayıtları ja’ne o’tkiziletug’ın boldı. 1992-jıl 27-martta O’zbekstan Prezidenitinin’ «Oraza hayıtın dem alıs ku’ni dep ja’riyalaw haqqında»g’ı Pa’rmanı ja’riyalandı. Pa’rmanda mınaday delingen: «G’a’rezsiz O’zbekstan Respublikası musılmanlardın’ qa’lewi ha’m tileklerin inabatqa alıp ha’mde puxaralar ortasında mehir-aqıbetti turaqlastırıw maqsetinde diniy bayram Oraza haytının’ birinshi ku’ni dem alıs ku’ni dep tayınlansın». «Oraza hayıtı» ulıwmaxalıqlıq bayramı sıpatında ken’ nıshanlanbaqta. «O’zbekstan Respublikasında bayram ku’nleri» haqqındag’ı (1992-jıl 3-iyul) O’zbekstan Nızamı tiykarında «Oraza hayıtı» menen birge «Qurban hayıtı» nın’ birinshi ku’ni dem alıs ku’ni dep ja’riyalandı.

Ma’mleket basshısı İ.Karimovtın’ Oraza qutlıqlawı g’alaba xabar qurallarında jan’lawı ha’m O’zbekstan televideniesinde Oraza namazının’ ko’rsetiliwi, Qurban hayıtı qarsan’ında 4000 adamnın’ arnawlı samolëtta Mekkege haj saparına barıwı sıyaqlı ta’dbirler Orta Aziya islam dini tariyxında a’hmiyetli waqıya bolıp, a’melde hu’jdan erkinliginin’ a’melge asıp atırg’anlıg’ınan derek beredi.

Oraza hayıtı. Ramazan – hijriy jıl esabının’ 9 – ayı bolıp, islam ta’liymatları boyınsha bul ayda Allax Muxammed alayhis-salamg’a Qurandı vahiy qılg’an eken. Sonın’ ushın da islam du’nyasında ramazan muqaddes esaplanıp, bul ayda musılmanlar oraza tutadı. Ramazan aqırında bolsa islamnın’ u’lken bayramlardan biri – Oraza hayıtı baslanadı. Bul hayıt ramazan ayı son’ında oraza tutıw tamam bolg’anınan son’ 10-shaval ayının’ da’slepki 3-ku’ni ishinde nıshanlanadı.

Bul hayıt oraza tutıw a’deti menen baylanıslı. Qurannın’ «Baqara» su’resindegi 183-187-ayatlarında oraza tutıw haqqında mınaday delinedi: «Ey, mo’minler, taqwalı adamlar bolıwın’ız ushın sizlerden aldın o’tkenlerge parız qılıng’anı sıyaqlı sizlerge de sanawlı ku’nlerde oraza tutıw parız qılınadı. Endi sizlerden qaysıdır bir adam qa’ste yaki mu’sa’pir bolsa, ol jag’dayda (oraza tuta almag’an ku’nlerinin’) sanag’ın basqa ku’nlerde tutadı… Alla sizlerge jen’illikti tileydi, sizlerge awır bolıwın qa’lemeydi… Ha’m tap tan’nan aq jip qara jipten ajıralatug’ın payıtqa shekem jep-ishe berin’ler. Son’ keshke shekem orazanı nuqsansız qılıp tutın’lar». Quran ha’m ha’dislerde oraza tutıp, taqwadar bolıwg’a ayrıqsha itibar beriledi. Taqwa - ku’ndiz ku’nleri jew ha’m ishiwden o’zin tıyıw menen birge, barlıq jaman illetler (ma’selen, jalg’an so’ylew, birewdin’ kewlin awırtıw, para beriw ha’m para alıw, nahaq zug’ım etiw, sıyaqlılar)dan da saqlanıw esaplanadı. İmam Buxariy ha’disinde jazılg’an ra’wiyatlar boyınsha Muxammed alayhis-salam mınaday degen eken: «A’lbette, oraza bir saqlawshı na’rse. Sizlerden qaysı birin’iz oraza tutsan’ız, pa’tiwasız so’zlerdi so’ylemesin, ja’hil adamlardın’ isin qılmasın. Eger bir adam ol menen urıssa yaki so’gisse «men oraza tutıwshıman, men oraza tutıwshıman», - dep aytsın».

Din tariyxına tiyisli dereklerde aytılıwınsha, musılmanlar birinshi ma’rte Muxammed payg’ambar basshılıg’ında oraza tutqan eken. Sonı aytıp o’tiw kerek, Muxammed payg’ambardan aldıng’ı payg’ambarlar ha’m olardın’ u’mmetleri de oraza tutqan. Aytıwlarına qarag’anda Dawıt payg’ambar jıldın’ altı ayı dawamında oraza tutqan. Muxammed payg’ambar ha’r du’ysenbi ha’m piyshenbi ku’nleri oraza tutıwdı a’det qılg’an.

Bunnan tısqarı, ol ha’r aydın’ bası, ortası ha’m aqırında oraza tutqan deydi.

Taraba namazı. Ramazan ayında quptan namazınan keyin taraba namazı oqıladı. Taraba namazı 20 rakatdur. Eki rakatda bir sa’lem yaki to’rt rakatda bir sa’lem beriw menen oqıladı. Ja’miyet penen yaki jalg’ız oqısa da boladı. Biraq ja’ma’a’t penen oqıw sawaplı.

Ramazan ku’nleri iftarlıqtan keyin erkekler meshitlerge barıp ja’ma’a’ menen taraba namazın oqıydı. Taraba namazınan aldın meshit imamı jıynalg’anlarg’a pa’nt-na’siyat etedi. Toplang’anlar menen imam ortasında islam dini haqkında soraw-juwap bolıp o’tedi. Hayallar bolsa, o’z u’ylerinde jalg’ız yamasa bir xanada birgelesip taraba namazın oqıydı. Bul o’zine ta’n diniy ma’resim esaplanadı. Hayallar Quranı Ka’rimnen, Ha’dise Shariften su’re ha’m ayatlar oqıydı. Ramazan ayı tawsılıwına shekem namazdı oqıydı. Ramazan ayı tawsılg’ang’a shekem ha’r keshe 20 ra’ka’t taraba namazın oqıw su’nnettendur.

Oraza tamamlang’annan keyin «İyd- al-Fitr» - «awız ashıw bayramı» atı menen birinshi hayt o’tkerilgen. Sonnan baslap, usı ku’ndi bayramlaw barlıq musılman xalıqları arasında da’stu’rge aylang’an.

Oraza tutıw insannın’ erki ha’m salamatlıg’ın bekkemleydi, o’zin tuta biliwge u’yretedi. Adam oraza tutıw arqalı ash-jalan’ashlar, jetim-jesirlerdin’ awhalın sezinedi ha’m olarg’a degen kewlinde mehir-mu’riwbet tuyg’ısı ku’sheyedi.

«Yaramazan aytıw ma’resimi» Ramazan ayında 30 ku’n dawamında iftarlıqtan keyin balalar topar-topar bolıp yaramazan aytadı. Yaramazan aytıw ju’da’ a’yyemgi zamanlardan berli bar bolıp, o’zine ta’n ma’resim ta’rizine ko’terilgen. Awız ashılg’annan son’ balalar toplanıp, aralarınan bir balanı sa’rdar etip saylaydı ha’m ma’ha’lledegi barlıq u’ylerdin’ esiklerine kelip, yaramazan aytadı. Yaaramazanshılar o’z qosıqlarında yaramazan aytılıp atırg’an u’yge baxıt saaadat, perzent, baylıq, tınıshlıq tileydi.

Shan’araq iyeleri qutlı ramazan ku’nlerinde esiklerinde turıp jaqsı tilekler bildirip atırg’an balalardı hesh qashan qurı qol qaytarmaydı. O’z imka’niyatlarınan kelip shıg’ıp qant, tu’rli mazalı zatlar menen sıylaydı. Bul mazalı zatlardı balalardın’ sa’rdarı bir qaltashag’a jıynap baradı.

Ma’ha’lledegi barlıq u’ylerge yaramazan aytıp bolg’annan keyin balalar bir jerge toplanıp mazalı zatlardı ten’ bo’lisip aladı.

Aqırg’ı paytlarda yaramazan aytıw ma’resiminde unamsız na’rseler ko’zge taslanbaqta. Bazı yaramazanshılar o’z qosıqlarında u’y iyelerinen mazalı zatlardın’ orınına pul beriwdi soraydı.

Oshaqta ku’l, kisede pul,

Shıg’ara qoyın’ on sum pul,

Aq temeki, ko’k temeki,

Shıg’ara qoyın’ jan a’meki.

Ashınarlı ta’repi sonda, bug’an juwap tu’rinde u’y iyeleri de u’ndemey pul alıp shıg’ıp beredi. Nasharraq shan’araqtag’ı bala puldı ata-anasına alıp kelip berer, biraq qalg’an balalar she. Aqırı yaramazan aytıp atırg’an balalardın’ ha’mmesi de nashar shanaraqlardın’ perzentleri emes g’oy. Solay eken bul pullardı olar qayaqqa ha’m qanday islerge sarıplap atırg’anlıgı qaran’g’ı. Ata-analar bul boyınsha perzentlerin qadag’alawg’a alsa yaramazanshılarg’a eskidegi u’rp-a’detlerimizden kelip shıg’ıp, tu’rli mazalı zatlar berse, o’z milliyligimizdi burmalamay og’an sadıq qalg’an bolar edik.

Ramazan haytında ha’mme ushın bayram quwanıshın u’lestiriw maqsetinde qurg’ın shan’araqlar ka’mbag’allarg’a, jetim-jesirlerge pitir sadaqa beriwleri kerek.

Pitir-sadaqanı beriwden maqset da’slep ka’mbag’allarg’a ja’rdem son’ o’z basınan sadaqa, onnan keyin oraza ku’nleri bilip bilmey qılg’an gu’naları ushın kepillikdur. Pitir-sadaqasının’ mug’darı adam basına 2,5 kg. g’a’lle yamasa usı mug’dardag’ı nırıqqa iye bolg’an pul menen belgilenedi. Pitir-sadaqası onı beriwge imka’nı bolg’an barlıq musılmanlardın’ shan’araq ag’zaları ta’repinen beriledi.

İftarlıq. Ramazan ayında «iftarlıq» etiw a’detke aylanıp qalg’an ma’resimler esaplanadı.

İftarlıq ma’resimin o’tkizbekshi bolg’an shan’araq iyesi ramazan ayında bir ku’ndi belgileydi ha’m o’zi qa’legen insanların mira’t etedi. Qurbı jetken janlıq soyadı, jetpegeni joq.

U’y iyesi da’stu’rxan jayıp, ku’ni menen awzı tutıq ju’rgen adamlardın’ karnın toydıradı. İftarlıqqa bir ustaz yaki imam mira’t etilip, oraza, ramazan ku’nleri haqqında sa’wbetler boladı. Hayallardın’ qatnasındag’ı iftarlıqqa otin (xat-sawatlı hayal) mira’t etiledi. İftarlıq o’tkiziwdin’ tu’p ma’nisi ka’mbag’allar, jetim-jesirlerdin’ qarnın toydırıwdan ibarat.

Ha’zirgi waqıtta ash-a’ptadalar bir shette qalıp, qurg’ın insanlar iftarlıqqa mira’t etiw jag’dayları ushırap turıptı.

Haytlıq quwanıshlı, mehir-aqıbet, hu’rmet-izzet belgisi. Adamlar hayıtta ata-analarına, shan’araq ag’zalarına, perzentlerine, kiyim-kenshekler ina’m etedi.

Qurban hayıtı. «Qurbanlıq» - «jaqınlıq», «Qudayg’a jaqınlasıw» degen ma’nisti bildiredi. Sonday-aq, qurbanlıq Qudaydın’ miyrim-sha’pa’a’tine sazawar bolıw, og’an minnetdarshılıq bildiriwdi sa’wlelendiriwshi ma’resim.

Qurbanlıq a’deti a’yyemnen ko’pshilik qa’wimler, xalıqlar ham derlik barlıq dinlerde bar bolg’an. Ol ha’r tu’rli ta’rizde (ma’selen: adam yaki onın’ denesinin’ bir bo’legi, sonday-aq, haywanlardı qurbanlıq etiw ha’m basqalar) a’melge asırılg’an. A’yyemde bazı xalıqlar (sol tiykarda, somiy, arab, (izrailliler, yahudiylar) o’z qulların ha’m perzentlerin (ul ha’m qızların) da qurbanlıq qılg’an.

Qurbanlıq ma’resimi muqa’ddes diniy kitaplarda, a’sirese, «İnjil» ha’m «Quran»da o’z sa’wleleniwin tapqan. «Quran»nın’ «kavsar» su’resinde Muhammed alayhis-salomnın’ babası – Abdul Mutallib Zam-zam bulag’ının’ suwı kemeyip qalg’anında, suwdı ko’beytiwdi Qudaydan tilep, o’z ul balalarınan birewin qurbanlıqka atag’anı haqqında ra’wiyat bar. «İnjil»degi ra’wiyatta İbrahim (Avraam) o’zinin’ shın isenimin sıpatlaw ushın tun’g’ısh balası İshaq (İsaak)tı qurbanlıq qılıwg’a qarar qılg’anında, Quday onı toqtatıp, balanın’ ornına qoshqardı soyıwg’a buyırg’an (İnjil. Barlıq kitabı, 22-bap,1-13-

ba’nt). «Quran»da keltirilgen ra’wiyatta bolsa İbrahim o’zinin’ ekinshi balasın İsmaildı qurban qılmaqshı boldı.

Bul boyınsha Quranı Ka’rimnin’ 37-«Vas-sofot» su’resinde to’mendegilerdi ushıratamız:

102. Boldı, qashan ol (a’kesi) menen birge ju’retug’ın bolg’an, (İbrahim): «Ey, balam, men tu’simde seni (qurbanlıq ushın) soyatug’ınımdı ko’rmektemen. Endi sen o’zin’ ne ray (pikir) qılıwın’dı bir (oylap) ko’r», - degen edi, ol aytti: «Ey, a’kejan, sag’an (tu’sin’de Alla ta’repinen) buyırılg’an isti orınla. İnshallah, meni sabır etiwshilerden tabarsan’».

103. Boldı, qashan, ekewi ha’m (Allanın’ a’mirine) boysınıp, (İsmaildı qurbanlıqka) man’layı menen (jerge) jatqarg’an edi,

104. biz og’an nido qıldıq: «Ey İbrahim!»

105. Haqıyqattan, sen tu’sti tastıyqladın’.

A’lbette, biz jaqsı islerdi qılıwshılardı a’ne sonday sıylıqlaymız».

106. A’lbette, bul (qurbanlıqqa buyırıwım) a’yne sınawdur.

107. Biz (İsmaildın’) ornına u’lken bir (qoshqar) soyıwdı maqul qılıp berdik.[1] Da’wirler o’tiwi menen adamdı qurbanlıq qılıw a’deti ornına haywandı qurbanlıq qılıw ma’resimi payda bolg’an.

İslam dini rawajlang’an sayın qurban hayıtı musılmanlar birlesetug’ın, da’rtles bolatug’ın ku’nge ha’m aylanıp barg’an. Sonday-aq ol musılmanlarg’a parız bolg’an besinshi rukun – hajdı orınlaytug’ın, yag’nıy İslamnın’ muqa’ddes orayların ziyarat etetug’ın tiykarg’ı ku’nge aylang’an.

Qurban hayıtı mu’na’sibeti menen 1990 jıl O’zbektan Prezidenti Pa’rmanı tiykarında en’ birinshi ma’rtebe ma’mleketimizden 500 adamnın’ Saudiya Arabstandag’ı Makka ha’m Madinag’a barıp, haj etiw hu’rmetine miyassar bolıwı u’lken waqıya boldı. 23-iyunnnan 14-iyulg’a shekem yag’nıy 18 ku’n dawm etken bul saparda Saudiya Arabstanı patshası Fahd ibn Abdulaziz Orta Aziyalı musılmanlarg’a ayırıqsha hu’rmet ko’rsetip, olardı o’z esabınan jataq

[1] «Quranı Ka’rim», Tashkent: «Tashkent islam universiteti», 2001jıl, 449-450-betler

jay, u’sh ma’ha’l awqat ha’m transport penen ta’miynledi. Jidda, Mekke, a’sirese Madinadag’ı muqa’ddes orınlardı, yag’nıy qa’birlerdi meshit Kubo ha’m meshit Qiblanı ha’m de Uxud tawı jan bawırında bolg’an tariyxıy urıs ornın ziyarat etiwdi jerleslerimiz muqa’ddes orınlarda haj u’rp-a’det ha’m ma’resimlerin orınlap, qurbanlıqlar isledi. İslam a’detine bola hajg’a barg’an yag’nıy Kabanı zıyarat etken insanlar Watanına hajı ma’rtebeli bolıp, ma’rtebeli ataqqa iye bolıp qaytadı.

Hajg’a barıw ha’mmege ha’m nesip ete bermeydi. Ko’pshilik o’z elinde imka’niyatına qarap, qurbanlıq qılıw menen birge, islam bayramlarının’ tiykarg’ı ma’resimin, yag’nıy erte tan’dag’ı namazdı orınlaw menen sheklenedi.

Keyingi waqıtlarda Qurban hayıtı ko’birek aza tutıw ma’resimi, yag’nıy marhumlar o’tken pa’tiyalı shan’araqlarg’a barıw, qa’biristanlardı zıyarat etiw ku’nine aylanıp qalmaqta. Bul isler basqa ku’nlerde yaki hayıt qarsan’ında orınlansa da bola beredi. Qurban hayıtı – bul quwanıshlı ku’n. Qurban hayıtı bayramı, en’ a’weli, tiri adamlardın’ bir-birin joqlaytug’ın ku’nidur. Sol sebepli bul ku’ni ata-analar, qariyalar, jetim-jesirlerdi joqlap, olarg’a qoldan kelgenshe miru’wbetler ko’rsetiledi, sawg’a-salam («hayıtlıq», «bazarlıq»)lar beriledi.

Qurban hayıtı barlıq insanlar ushın quwanısh ha’m tatıwlıq ku’ni bolıwı lazım. Sonın’ ushın bul ku’n adamlar, milletler ortasındag’ı qarama-qarsılıqlar, kelispewshilikler umıtılıp, o’kpe-giyneler keshiriletug’ın sa’nege aylanıwı lazım. Bul ku’nde adamlar ortasındag’ı mehir-aqıbet, izzet-hu’rmet, qa’dir-qımbat, insaniylıq kibi sezimleri ullılanıwı za’ru’r.

Basqa diniy ma’resimler

Laylat ul-qadr. Laylat ul-qadr keshesi haqqında Quranı Ka’rimnin’ «Qadr» su’resi (97-su’re) gu’rrin’ etedi. Onın’ mazmunı: «Mehriyban ha’m rehimli Alla atı menen (baslayman).

1. A’lbette, Biz onı (Qurandı) Qadr keshesinde nazıl qıldıq.
2. (Ey Muhammed) Qadr keshesi ne ekenin sizge kim ha’m esleter?!
3. Qadr keshesi mın’ aydan ha’m jaqsıraqdur!

4. Ol keshede perishteler ha’m Ruwh (Jabroil) Pa’rwardiga’r izni menen (jıl dawamında qılınatug’ın) barlıq isler rejesi menen (aspannan jerge) tu’sediler.

5. Ol keshe tan’ atqansha perishtelerdin’ mo’minlerge beretug’ın sa’lemlerinen ibaratdur.

«Qadr» so’zinin’ ha’r tu’rli ma’nileri bar. Sodan qa’dir-qımbat, o’lshew, mug’dar. Bul jerde olardın’ ha’r biri tuwrı keleberedi. Bul keshenin’ qa’dir-qımbatı mın’ aydan ullılıg’ı ha’m bul keshede bir jıllıq isler o’lshenip, rejelestiriliwi bug’an anıq mısal bola aladı. 3-ayat. Bul ullı keshe Ramazan ayının’ 27-keshesi ekenligine dalalat qılatug’ın ha’dis ha’m ra’wiyatlar ko’p.[2]

Payg’ambarımızdın’ ko’rsetpelerine ko’re, musılmanlar Laylat ul-qadr keshesin Ramazan ayının’ 26 dan 27 ku’nine o’ter keshesinde ku’tip aladı. Bul keshede aspan perishteleri Jabroil alayhissalom menen birge Jer ju’zine tu’sip, mo’min-musılmanlarg’a sa’lem aytıp, duwalarına «a’wmin» dep turadı.

Din ahli arasında tarqalg’an ra’wiyatlarg’a qarag’anda: «Alla taala qadr tu’nin oyaw o’tkergen ha’r bir musılmang’a qa’legen tilegin beredi, ... Sonın’ ishinde, Qadr keshesinde oyaw bolıwdan maqset, tilekler usı tu’nnin’ tek bir la’g’zesinde orınlanıwı ha’m ha’tte, bir maydan g’ana mızg’ıg’an adam da usı waqıttı o’tkerip jiberiwi mu’mkinligi eskertiledi»[3]

Ko’pshilik taraba namazınan keyin meshitte qalıp, alımlardan ma’sele-maviza esitip, qadr keshesin uyıqlamay o’tkeredi. Ko’pshilik shan’araq ag’zaları menen birgelikte jaqsı tileklerdi kewline tu’yip, Quran oqıp, taat-ibadat penen o’tkeredi.

O’zbekstanda Naqshbandiya ag’ımına tiyisli ahli dillar Ramazan ayın o’zine ta’n u’rip-a’detler menen o’tkeredi. Ramazannın’ da’slepki ku’nleri Tu’rkistanda Xoja Ahmed Yassawiy watanında hatmi quran baslanadı. U’sh-to’rt ku’nde qarılar ta’repinen na’wbet penen quran qira’a’t qılınıp, hatm qılınadı. Sa’rlik ha’m iftarlıq ası tartıladı. Son’ Tashkentten kelip, bul jerdegi

[2] Tarjima va izohlar Abdulaziz Mansur Kalamiga mansub. Quroni Karim manolarining tarjimasi. T. 2001..
[3] O.Bwriev. Murodbaxsh kunlar. – Tashkent: «Fan», 1992, 15-16-betler

u’ylerde de hatmi quron qılınadı. Ramazan ayının’ 26, 27-28-ku’nleri Naqshbandiy piri u’yine barlıq muridler toplanıp, laylat ul-qadr di pirinin’ u’yinde ku’tip alınadı. Ishqı ila’hiy baytlar oqıladı. Ahli tariqatlar barlıq du’nya xalıqlarına tınıshlıq tilep duwa qıladılar. Qa’libler mumday erip, ko’z jaslar to’giledi. Laylat ul-qadr (keshesi) mehir-aqıbet, ila’hiy pa’klik keshesi sıpatında insanlar ma’nawiy turmısınan bekkem orın alg’an.

Meroj. Musılmanlar ushın qayırlı aylardan biri Rajab ayında ja’ne bir muratbaxsh ku’n bolıp, anıqrag’ı tu’n bolıp, ol «meroj tu’ni» atı menen ataqlı. Bul tu’ndi musılmanlar taat-ibadatda o’tkeredi. «Meroj» arabsha – «ushıw», «ko’teriliw», «tu’ngi sayahat ha’m aspang’a ko’teriliw» demekdur.

«Usı tu’nde Muhammed payg’ambar Allanın’ inayatı menen Makkeden Quddusi sharifke ha’m ol jerden kosmosqa pa’rwaz etken, Alla menen sa’wbette bolg’an ha’m islam sha’riyatı ushın bir qatar ko’rsetpeler alıp kelgen. Onın’ anıq waqtı, a’dette, 621 jıl 27-rajab, dep belgilengen. Sodan, Meroj tu’ninde Alla musılmanlarg’a 5 waqıt namaz oqıwdı sha’rt etip qoyg’anlıg’ı, ja’nnet ha’m dozaqtın’ barlıg’ı, gu’na’ka’rlardın’ dozaqqa qıynawg’a alınıwıları belgili bolg’an».[4] Ha’r jılı Rajab ayının’ 27-ku’ninde yamasa Rajab bayramında marhumlardı yad etiw, iyis shıg’arıw, usı ayda oraza tutıw sawap islerden bolıp, Muhammed alayhissalomnın’ tuwılg’an ku’nlerinde-mavlud oqılg’anda eske alınadı.

Mavlud. Mavlud, mavlud an-nabiy (arabsha - tuwılıw) Muhammed payg’ambardın’ tuwılg’an ku’ni menen baylanıslı bolg’an diniy bayram bolıp, ol Robial-avval ayının’ 12-ku’ni nıshanlanadı. Musılmanlar bul ku’nde payg’ambar sha’nine gimnler, qosıq qatarların oqıw ushın toplanadı. Mavludda tiykarınan Muhammed payg’ambardın’ turmısı ha’m ondag’ı en’ a’hmiyetli waqıyalar haqqında ra’wiyatlar tın’lanadı.

[4] O.Bwriev. Murodbaxsh kunlar. – Toshkent: «Fan», 1992, 10-bet.

«Payg'ambar mavludi Oraylıq Aziya musılmanlarında o'zine ta'n qayır-saqawatlıq ma'rasimidur. Ha'r bir musılman o'z materiallıq imka'niyatlarınan kelip shıg'ıp, mavlud o'tkeriwi mu'mkin. Mavlud qılıwshı adam o'zi qa'legen mug'darda adamlardı shaqırıp zıyapat beredi. Muhammed alayhissalom sha'nine gimnler oqıladı, u'y iyesi xayr-ehsonlar qıladı. Bul u'rip-a'det ko'birek Robial-avval ayında nıshanlanadı. Biraq onnan keyin ha'm, ulıwma, jıl dawamında beriletug'ın sadaqalarda da mavludxanlıq boladı (tiykarınan hayallar arasında). Bunday hallarda «mavlud» so'zi ko'birek ra'mziy ma'nige iye bolıp, qayır-sadaqa qılıwdan maqset, marhum ata-ana yamasa basqa jaqınların eslew, olarg'a duwa-pa'tiyalar oqıw. Bul ko'pshilik xalıqlarda bar bolg'an a'jdadlar ruwxına sıyınıw eski u'rip-a'det islamda dawam etip kiyatırg'an ko'rinisi».[5]

Ashuro. Ashuro hijriy jıl esabındag'ı birinshi ay, yag'nıy muharramning ja'ne bir at penen (Oraylıq Aziyada ashir ayı) atalıwı. Bul haqqında Abu Rayxan Beruniy «Eski xalıqlardan qalg'an miyraslar» shıg'armasında sonday tu'sinik beredi: «Oshuro yahudiysha so'z, bunın' arabshalastırg'anı «ashur» yamasa yahudiylardın' orazası bolg'an tishriy ayının' «u'shinshisi»dur (Muharram ayının') onınshı ku'ni «oshuro» dep ataladı (arabcha «ashara» - on). Oshuronın' onınshı ku'ni oraza tutıw yahudiylar ushın sha'rt bolg'an ha'm onı «pa'kleniw ku'ni», dep bilgen» [6]

Musılmanlar da'slepki waqıtlarda Ashur (Muharram) ayının' da'slepki 10-ku'nin shadlıq penen o'tkeretug'ın edi. Muhammed alayhissalom ha'm 10-ku'ninde oraza tutqan. Biraq keyinrek shia mazhabındag'ılar bul ku'ndi aza tutıw ma'resimine aylandırg'an. Shia mazhabı ta'reptarları Alidi Muhammed payg'ambardın' birden-bir haqıqıy miyrasxorı dep ta'n aladı. Ha'zir ha'm shia mazhabı İranda hu'kimiran isenim forması esaplanadı. Bul mazhab İrak, Afganstan, Hindstan, Pakistan, Azerbayjan ha'm Ta'jikstanda, Livanda ha'm

[5] O.Bwriev. Murodbaxsh kunlar. – Toshkent: «Fan», 1992, 9-10-betlar

[6] O.Bwriev. Murodbaxsh kunlar. Tashkent: «Fan», 1992, 4-bet

basqa ma’mleketlerde ha’m jayılg’an.[7] Muhammed payg’ambar qaytıs bolg’annan keyin ha’kimiyattı Abu Bakir, Umar, Usman ha’m Ali basqardı (olardı xalifalar – orınbasarlar, yag’nıy sha’riyarlar dep ha’m ataydı). Payg’ag’ambarımızdın’ ku’yew balası Ali 661 jıl ha’kimiyat, taxıt ushın gu’reste o’ltirilgennen keyin (araplar ortasında jeke hu’kimranlıq ushın gu’reste) «shia» mazhabı ta’reptarları sho’lkemlese basladı. Bul ku’nlerde adamlar aza tutıw kiymlerin kiyip, qara bayraqlar ko’terip ko’she ha’m bag’larda aza tutıw ko’rinislerin o’tkerdi, o’zlerin tap tu’skinlikke tu’skendey ha’r jaqqa uradı, ko’kireklerine urıp «Shax Husayn, wah Husayn» dep shawqım ko’terdi, bas kiyimlerin jırtıp, olar en’ jaqın adamları o’lgenlerinen de ko’birek qayg’ıradı[8].

Juma ku’ni. Juma musılmanlardın’ muqa’ddes ku’ni. Juma ku’ni ha’pte ku’nleri ishinde en’ pazıyletlisi esaplanadı. Payg’ambar alayhissalom bunday degen: «Quyash shıg’ıp turg’an ku’nlerdin’ en’ jaqsısı juma ku’ni. Usı ku’ni adam jaratılg’an, ja’nnetke kirgizilgen, ja’nnetten shıg’arılg’an. Qıyamet ha’m juma ku’ni qayım boladı». A’dettegi, to’rt rakaatlı peshin namazının’ parızı eki rakaatlı juma namazı musılmanlarg’a ja’miyet penen oqıwg’a parız qılındı. Juma ku’ni ekinshi azannan baslap, namaz oqıp bolg’ansha sawda-satıq haram etilgen.

Juma (arabsha «jam» - jıynalıw), tolıq atalıwı «yavm - aljuma» (jıynalıw ku’ni) – islamda ha’ptenin’ aqırg’ı ku’ni. Usı ku’nde juma namazın oqıw solim, za’ru’rlikten ba’nt bolmag’an musılmanlar ushın sha’rtdur. Namazg’a barıwdan

[7] U.Jwraev, Y.Saidxonov. Dunë dinlari tarixi. – T.: «Sharq», 1998, 140-142-betlar.
[8] O. Bwriev. Murodbaxsh kunlar. – T.: «Fan», 1992, 5-bet

a’weli shash ha’m saqalların ta’rtipke keltirip, juwınıp (shomılıp) denesin taza tutıw, azada kiymler kiyiw a’det esaplanadı.

Juma ku’ni musılmanlar u’lken meshit (jome meshit)lerde jıynalıp, peshin namazı waqtında birgelikte, juma namazın oqıydı. Juma namazında meshittin’ ustaz, imamı musılmanshılıq qag’ıydaları, olardın’ ku’ndelik turmısındag’ı a’hmiyeti babında waz aytadı: el-jurt pa’rawanlıg’ı, el tınıshlıg’ın tilge alıp, ma’mleket baslıg’ına insap a’dillik tilep, duwa etedi, Quanı Ka’rimnen ayatlar ha’m payg’ambar ha’dislerinen keltiredi. Bul «hutba» delinedi.

Juma ku’ni jıynalıp, namaz oqıw Muhammed payg’ambar ta’repinen Madina engizilgen ha’zirgi waqıtta kerisinshe musılman ma’mleketlerinde juma ku’ni ra’smiy dem alıw ku’ni.[9] Diniy hayıt ha’m ma’resimler insanlar arasında qa’dir-qımbat, mehir-sha’pa’a’t, miru’wbet, aqıbet insaniy qa’diriyatlardın’ tikleniwinde a’hmiyetli orın tutadı.

I.3. Milliy bayramlardın’ ideyalıq, ma’nawiy ta’rbiyalıq funktsiyaları

A’dette, bayram degende bir a’hmiyetli ha’diyse, waqıya, sa’neni ko’pshilik bolıp, ko’terin’ki ruwxta, quwanısh penen nıshanlaw tu’siniledi.

Sol sebepli Beruniy bayramlardı turmıstag’ı «en’ a’hmiyetli ku’nler» dese, Maxmud Qashg’ariy «shadlıq ha’m quwanısh ku’ni» dep ta’riypleydi.

Bayram a’dettegige qarag’anda ko’terin’kirek keypiyattı payda etedi. Bayram payıtında ha’mme basqa ku’nlerge qarag’anda kuwanıshlı, shad ha’m baxtiyar boladı. A.İ.Mazaev bayramg’a to’mendegishe ta’riyplew beredi:

Bayram bul belgili bir waqıttag’ı ideal turmıs esaplanadı. Bayram ku’nlerinde adamlar qısqa waqıtqa bolsa-da, o’zlerin ku’ndelik miynetten, ta’shwishten, g’amnan, bag’ınıshlılıqtan, qarızdan qutılg’an, erkin sezedi

[9] O.Bwriev. Murodbaxsh kunlar. T .:«Fan»,1992, 35-36-betlar.

M.Qodirov «Bayram, ku'nleri ha'mme ten', hu'r ha'm azat esaplanadı, qa'legeninshe kewil jazıwı, kewlindegisin aytıwı, qa'legeninshe oynawı, ku'liwi, masqarapazlıq qılıwı, kimnin'dir u'stinen ku'liwi mu'mkin. Hesh kim bunı qadag'an etpeydi»[10]

Bayram turmısının' dawamı, a'hmiyetli bo'legi esaplanadı. Bayram shaxs, shan'araq, ja'miyet, millet, ma'mleket, xalqara turmıstag'ı en' a'hmiyetli ha'diyse, waqıya, sa'nelerdi belgilep qoyadı, olardı nıshanlawg'a imkaniyat jaratadı. Ol adamlardın' turmısı, iskerliginde erisken jetiskenliklerin sa'wlelendiretug'ın ha'diyse esaplanadı. Xalqımızda iri jumıslardın' baslanıwı ha'm juwmaqlanıwı a'dette bayramg'a aylanıp ketedi. Jan'a egin ma'wsimimnin' baslanıwı ha'm da'slepki tuqımdı qadaw protsessi de diyxanlar turmısında a'hmiyetli waqıya bolg'anlıg'ı sebepli bayram keypiyatında o'tedi. Keyingi da'wirde ha'r bir iri sanaat imaratının' (ma'selen, Shortan gaz-ximiya kompleksi) ashılıwı bayram halatında sho'lkemlestiriledi.

Bayram insaniyattın' basıp o'tken jolların teren' an'lawg'a, jen'impazlardan maqtanısh etiwge, erten'gi ku'n ushın rejeler du'ziwge, keleshekke u'mit baylawg'a ja'rdem beredi. Sol sebepli de, bayram qarsın'ında adamlar bir-birin qutlıqlaydı, jaqsı niyetler bildiredi.

Bayramlar waqıttın' monotonlıg'ın (birdeyligin) buzıp, og'an «shadlıq su'wreti»n bag'ıshlaydı. Sol sebepli, a'yyemnen bayramlar waqıttın' o'zine ta'n o'lshewi esaplang'an. Ha'zir de bayram ku'ninde, ma'selen, Jan'a jıl nıshanlang'anda belgili bir waqıt o'tkenligin ha'mme biledi. Bayram ku'nlerinde adamlar «Aradan sonsha … waqıt o'tipti-ya?!» degen so'zlerdi ko'p ret aytısadı. Bayramlar waqıttın' qa'dirine jetiwge, onı qa'dirlewge u'ndeydi.

Bayramlar ha'r bir xalıqtın' o'zine ta'n qa'diriyatların sa'wlelendiretug'ın «ayna» sanaladı. Adamlar bayram payıtında shıraylı kiyimlerin kiyedi, la'zzetli tag'amlar tayarlaydı, o'z qa'biletlerin ko'rsetedi. Sol ku'ni ha'mme ko'terin'ki keypiyatta boladı.

[10] M.Qodirov. Tamasha o'neri o'tmishinen ko'rinisler. – Tashkent: «Fan», 1993, 81-bet

Bayramlar erkinlik ku'ni esaplanadı. A'sirese ulıwmaxlaıqlıq bayram ku'ninde ha'mme dem aladı. Bul ku'nde ha'mme o'z ta'shwishleri, da'rtlerin bir maydang'a bolsa-da umıtadı, o'zin shad-quwanıshlı ko'rsetiwge ha'reket qıladı.

Bayram ku'ninde adamlar ortasında basqa ku'nlerge qarag'anda belgili da'rejede jaqınlıq, sheriklik payda boladı. A'yyemde bul ku'nde ha'mme bir qazannan awqat jegen, birdey tamasha ko'rgen, bir jerdegi bag'da aylang'an.

Bayram ku'ni a'zel-a'zelden tınıshlıq ku'ni esaplang'an. Sol ku'ni urıslar, kelispewshilkler toqtatılg'an. Bul ku'nde adamlar ortasındag'ı o'kpe-giyneler umıtılg'an, o'z-ara o'kpeleskenler jarasqan. Bayramlarda sonday halat payda bolg'an, onda ha'mme ideyalıq-ma'na'wiy birlesken, o'z-ara birdemlik ju'zege kelgen.

Bayramlarda payda bolatug'ın ko'terin'ki keypiyat adamlardı erten'gi ku'nge u'mit baylawg'a, keleshekke u'mit penen qarawg'a shaqıradı.

Bayramlar sotsiallıq-ma'deniy turmıs aynası sıpatında ha'r bir xalıqtın' sotsiallıq-ekonomikalıq jetiskenliklerin de ken' sa'wlelendiredi.

Professor E.V.Sokolov bayram haqqında to'mendegishe tu'sinik beredi:

Bayramnın' ja'miyetlik-siyasiy ha'm ma'deniy a'hmiyeti sonın' menen belgilenedi, ol a'hmiyetli da'stu'rlerdi qollap-quwatlaw tiykarında insaniyat ma'deniyatı jetsikenliklerin bekkemleydi.

Bayramlar materiallıq ha'm ma'deniy turmısında erisilgen jetiskenliklerdin' o'zine ta'n ko'rinisi esaplanadı. Sebebi, bayram ku'nine bag'ıshlap barlıq mekemeler, ka'rxanalar o'zleri erisken jetiskenliklerdi ko'rsetedi. «Bayram, - deydi A.İ.Arnoldov, - du'nya ma'deniyatı g'a'ziynesine jıynalg'an en' qımbatlı baylıqlardı o'zinde ja'mleydi». Sol sebepli bayramlar insaniyat ma'deniyatının' en' a'hmiyetli formalarınan biri bolıwı menen bir qatarda, adamlıq ja'miyetti rawajlandırıwdın' en' na'tiyjeli quralı esaplanadı.

Bayram ja’miyet turmısının’ quram bo’legi sıpatında alıdnan belgilengen, belgili bir ku’nde nıshanlanadı. Ayırım bayram ku’nleri dem alıw ku’ni dep ja’riyalanadı. Ma’mleketimizde iri bayramlardı nıshanlaw ushın 9 ku’n dem alıs ku’nleri sıpatında belgilengen. Sonday-aq, belgili bir ka’sip ku’nleri de dem alıs – ekshenbi ku’nlerinde o’tkiziliwi belgilep qoyılg’an. İzzertlewshi E.V.Sokolov bayramlardı barlıq dem alıs formaları arasında en’ abzalı dep ko’rsetedi. Sebebi bayram ta’dbirlerinde dem alıwdın’ en’ na’tiyjeli forması ja’mlenedi.

Biraq ayırım miynet bayramlarında dem alıs bolmawı da mu’mkin. «Shembilik», «Shigit qadaw», «Birinshi hasıl ka’rwanı» sıyaqlı ta’dbirler o’tkiziletug’ın ku’nde ha’m miynet, ha’m bayram qılınadı.

Bayram ta’rbiya sistemasında o’zine ta’n a’hmiyetli ha’m iri ta’dbir sanaladı. Bayramlar xalıqtın’ en’ jaqsı da’stu’rleri, a’detleri, a’dep-ikramlılıq qag’ıydaların o’zinde ja’mlewi, saqlawı ha’m rawajlandırıwı menen jaslar ta’rbiyasında a’hmiyetli orın tutadı.

Bayramlar ma’nisi olardın’ mazmunı ha’m ideyasına baylanıslı boladı. Mazmun, ideya ha’r bir bayramnın’ tiykarın, obrazlı qılıp aytqanda «janı» ha’m «qanı»n quraydı. Tariyxıy protsesste bayramlar ma’nisi ideyası xalıqtın’ oyı, da’rti, arzıw-u’mitleri tiykarında payda bolg’an ha’m o’zgerip, rawajlanıp barg’an.

Koloniyashılar da, jergilikli hu’kimdarlar da bayramlarg’a o’z ideyaların sin’diriwge ha’reket qılg’an. Ma’selen, Nawrız, Mehirjang’a koloniyashılar o’z ideologiyasın yaki islam g’ayratkerleri diniy ideyaların sin’diriwge umtılg’an. Shoralar bolsa Hasıl toyın sotsialistlik ideyalar menen bayıtıwg’a urıng’an. Zorlıq penen sin’dirilgen ideyalar bayramlardın’ ma’nisi, formasına zıyan jetkizgen. Bul bolsa adamlardın’ bayramlarg’a bolg’an qızıg’ıwın so’ndirgen. Sol sebepli, ayırım bayramlar umıtılg’an yaki jog’alıp ketken. Hu’kimdarlar xalıq a’detlerine, bayramlarına o’z ideyaların sin’dire almay qalg’anında olardı qadag’an etiwge ha’reket qılg’an. Biraq qolaylı sharayat payda bolıwı menen jan’a jan kirgen. Mısalı, g’a’rezsizlik da’wirinde sonday imkaniyat jaratıldı, yag’nıy xalıqtın’ ta’biyiy mu’ta’jligin qandıratug’ın bayramlar (Nawrız, Egin bayramı) jan’asha ta’rizde qayta tiklendi.

G’alabalıq bayramlardın’ en’ tiykarg’ı qa’siyeti bayram halatı (bayram keypiyatı) menen baylanıslı. Adamlar g’alabalıq bayramlardı o’zleri qa’legen waqıtta belgilewi yaki onı sho’lkemlestiriwi mu’mkin emes. Bayram barlıqtın’ o’zinen kelip shıqqanında, adamlarda og’an degen mu’ta’jlik tuwılg’anında ha’m bayram keypiyatı payda bolg’anında haqıyqıy saltanatqa aylanadı.

Ma’selen, mol jemis jıynastırıp alıwdı diyxanlardın’ jıl dawamında mashaqatlı miyneti na’tiyjesi halatın payda etedi.

Bayramlar qa’legen waqıtta yaki o’z-o’zinen payda bolmaydı. Bayram massada og’an degen mu’ta’jlik tuwılg’anda, belgili bir tiykar, sebep payda bolg’anında, ol arnawlı tu’rde uyımlastırılg’anında ta’sirshen’ ta’dbirge aylanadı.

Bayramlardın’ ja’ne bir qa’siyeti olardın’ belgili bir waqıt, arnawlı sa’ne menen baylanıslılıg’ı esaplanadı. Adamlarda bayram keypiyatı aldınnan belgilengen waqıt, sa’ne, ku’n kelgeninde payda boladı. Ma’selen, adamnın’ suwıq ku’nlerden son’ hawanın’ ısıwı, do’gerek - a’tiraptın’ ko’k libasqa oranıwı, tereklerdin’ gu’llewi – ba’ha’r keliwi ba’rshe adamlarg’a a’lem-a’lem quwanısh, shadlıq alıp keledi. A’lbette, ta’biyattın’ bul o’zgerisinen ha’r kim o’zinshe zawıqlanadı. Biraq, ta’biyat go’zzallıg’ı ha’m ba’ha’r shadlıg’ı ha’mme ushın ulıwma bolg’anlıg’ı sebepli adamlarda onı birgelikte nıshanlaw keypiyatı da tuwıladı. A’ne usı mu’ta’jlikti qandırıw ushın arnawlı waqıt (ku’n, sa’ne) belgilenedi. Bul sa’nelerdi belgilewde mın’ jıllıqlar ta’jriybesinen kelip shıg’ıladı. Ma’selen, quyashtın’ hamal burıjına kiriw waqtı «Nawrız» bayramı o’tkiziletug’ın waqıt sıpatında belgilenedi.

Kalendar betlerinde bayram ku’nleri ayrıqsha ajıratıp ko’rsetiledi. Biraq bul ku’nlerdin’ shınnan bayramg’a aylanıwı ushın adamlarda ko’terin’ki keypiyat bolıwı ha’m belgili bir ta’dbirlerdi a’melge asırıwı lazım.

Bayramlardın’ ja’ne bir o’zine ta’n qa’siyeti olarda ken’ massanın’ qatnasıwı. Bayram en’ da’slep ko’pshilik ushın uyımlastırıladı ha’m ol tikkeley ko’p adamlardın’ qatnasında o’tedi. Teatrlar, kontsert zalları, televidenie ko’rsetiwleri, radio esittiriwlerinde xalıq tek g’ana tamashago’y, tın’lawshı rolin atqarsa, bayramlarda adamlar aktiv qatnasıwshı sıpatında qatnasadı. Bayramlarda ha’mme

o’z qa’biletin ko’rsetiwi mu’mkin. Adamlar bayram ta’dbirlerin qatnasıwshı sıpatında baqlaydı ha’m bolg’an waqıyalarg’a o’z mu’na’sibetlerin bildire aladı.

A’lbette, bayram ta’dbirlerinde ha’mme de birdey da’rejede aktiv qatnaspaydı. Bunın’ imkanı da joq. Bayram da’stu’rin basqarıwshılar, sportshılar, ko’rkem ha’weskerlik ja’ma’a’tleri ag’zaları sıyaqlılar bayramnın’ aktiv qatnasıwshıları boladı. Bayram qatnasıwshılarının’ dıqqatın ta’dbirlerge tartıw, aktivlestiriw ushın olar ortasında g’alabalıq oyınlar, qosıq aytıwshılar, qızıqshılıq, ko’rik-tan’lawlar, milliy sport jarısları sho’lkemlestiriledi.

Bayramlardın’ o’zine ta’n ja’ne bir qa’siyeti olardın’ bir neshe (kompleks) ta’dbirler sintezinen quralıwı. Ha’r bir bayram ko’plep ta’dbirler tiykarında sho’lkemlestiriledi.

Bayramnın’ sho’lkemlestiriliwi – onın’ teması, ideya, bag’darın arnawlı forma, ta’dbir ha’m ma’resimler arqalı ko’rsetiwi esaplanadı. A’dette, ha’r bir g’alabalıq (a’sirese, ashıq orınlardag’ı) bayramnın’ ashılıwı ma’resim - bayram ko’rgizbeleri, ko’rik-tan’lawları; ekinshi jerde - da’rwaz oyını, palwanlardın’ shıg’ıwları; u’shinshi jerde – qızıqshılardın’ shıg’ıwları, quwırshaq teatrı tamashaları; to’rtinshi jerde – ko’rkem ha’weskerlik ja’ma’a’leri, folklor-etnografiyalıq ansamblleri kontsertleri; besinshi jerde – sport jarısları (gu’res, at jarıstırıw) sıyaqlılar sho’lkemlestiriledi.

Da’stu’rler, ma’resimler, teatrlastırılg’an kontsert ha’m tamashalar xalıq bayramlarının’ tiykarg’ı quram bolegi sanaladı. G’alabalıq bayramlar usı sıyaqlı ta’dbirler tiykarında o’tkeriledi.

II-bap. Milliy toylardın’ bayramıy ruwxı ha’m olardın’ ma’nawiy ta’rbiyalıq funktsiyaları

II.1. Da’stu’r, a’det, ma’resim ha’m bayramlardın’ ja’miyetlik birlikti qa’liplestiriwdegi roli

Ha’r bir sotsiallıq-ma’deniy turmısında a’zeliy da’stu’r, u’rp-a’det, ma’resim, bayramlar ayrıqsha orın tutadı. Olar adamlardın’ turmıs ta’rizinin’ o’zine ta’n ha’diysesi sıpatında ko’zge taslanadı.

«Da’stu’r», «a’det», «ma’resim» tikkeley «bayram» tu’sinigi menen baylanıslı. Barlıq bayramlardın’ o’tkiziliwinde belgili bir a’detlerge, normalarg’a, da’stu’rlerge a’mel qılınadı. Sol sebepli biz en’ da’slep mine usı tu’siniklerge tu’sinik berip o’tpekshimiz.

Da’stu’r – tariyxıy rawajlanıw protsessinde ta’biyiy ha’m sotsiallıq mu’ta’jlikler tiykarında payda bolatug’ın, adamlardın’ ma’na’wiy turmısına ta’sir ko’rsetetug’ın ma’deniy ha’diyse esaplanadı. Da’stu’r o’zine ta’n ja’miyetlik ha’diyse sıpatında, adamlar sanasına sin’gen (ulıwma yaki belgili topar ta’repinen), qabıl qılıng’an ta’rtip ha’m qag’ıydalar kompleksi esaplanadı.

«Xalıq da’stu’rleri» tu’siniginin’ ja’miyetlik-ma’nawiy ma’nisin to’mendegishe tu’sindiriw mu’mkin: xalıq-da’stu’rleri – uzaq rawajlanıw protsessinde etnoslardın’ ja’miyetlik-ma’na’wiy mu’ta’jlikleri tiykarında payda bolıp, olardın’ aqılıy-do’retiwshi iskerligi tiykarında, qorshag’an-ortalıq, ta’biyat, miynet protsessine baylanıslı halda a’wladdan-a’wladqa o’tip, rawajlang’an ha’m a’sirler ara ata-babalar pikiri, arzıw-oyları, ta’jriybeleri, jetiskenlikleri ha’m basqa qa’diriyatlardı ja’mlegen biybaha ja’miyetlik-ma’deniy miyrasqa aylang’an. A’det (u’rp-a’det) – adamlardın’ turmısqa sin’ip ketken, beligili bir mu’ddette ta’kirarlanıp turıwshı ha’reket, ko’pshilik ta’repinen qabıl qılıng’an minez-hulq qag’ıydaları, ko’nlikpesi esaplanadı. Ma’selen, jası kishilerdin’ u’lkenlerge sa’lem beriwi, u’y-ha’wlini ta’rtipke keltirip qoyıw, miymanlarg’a ayrıqsha hu’rmet ko’rsetiw, bayram qarsan’ında qariyalar, kesel, a’zzi, qıynalg’an adamlar halınan xabar alıw, qon’sılardın’ jumıslarında ja’rdem beriw, shembilikke barıw sıyaqlılar xalqımızg’a ta’n jaqsı a’detler esaplanadı.

«A’det» degen tu’sinik psixologiyada da bar bolıp, ol belgili bir sharayat ta’sirinde payda bolıp, adamnın’ xarakterinde bekkemlenip qalg’an ha’m keyin-ala o’z-o’zinen ıqtıyarlı tu’rde orınlanatug’ın ha’reket ma’nisin bildiredi.

Da’stu’r ja’miyetlik turmıs, miynet ma’deniyatının’ barlıq tarawlarına ta’n ha’diyse sıpatında ju’da’ ken’ shen’berdi o’z ishine aladı.

Ma’resim – insan turmısındag’ı a’hmiyetli waqıyalardı nıshanlawg’a qaratılg’an, ra’smiy ha’m ruwxıy ko’terin’kilik jag’dayında o’tetug’ın, ulıwma qabıl qılıng’an ta’rtip-qag’ıydalarg’a a’mel qılınatug’ın ta’dbir sanaladı. Ma’selen, at qoyıw, nekeden o’tiw, jerlew, eslew, egiwge kirisiw (tuxım qadaw), orımg’a kirisiw ma’resimleri ha’m basqalar esaplanadı.

A’det ku’ndelik turmısta barlıq waqıt gu’zetilse, ma’resim bolsa insan turmısındag’ı a’hmiyetli ha’diyseler ju’z bergende payda boladı. Ma’resim adamlar turmısındag’ı en’ a’hmiyetli waqıyalardı (ma’selen, tuwılıw, u’yleniw, o’lim sıyaqlılar) ra’smiylestiredi. Ma’resimlerdi o’tkiziwde a’wladtan-a’wladqa o’tetug’ın, ra’mziy ha’m ra’smiy da’stu’rler, qag’ıydalarg’a a’mel qılınadı. Ma’resimge, bolıp atırg’an waqıyag’a «gu’wa» sıpatında adamlar shaqırıladı. Adamlar kimnin’dur g’amı yaki quwanıshına sherik boladı, keleshek ushın jaqsı niyetler qıladı. Ha’r bir ma’resimnin’ o’zine ta’n ulıwma qabıl qılıng’an du’zilisi (baslanıwı, ortası, aqırı) boladı.

İnsan turmısında bolıp o’tetug’ın a’hmiyetli waqıyanı nıshanlaw protsessinde da’stu’r de, a’det te, ma’resim de ja’mlesedi.

Bunı to’mendegi mısalda ko’riw mu’mkin: jaslar er jetkende – jigitler u’ylenedi, qızlar turmısqa shıg’adı. Bul a’wladtan-a’wladqa o’tip keletug’ın da’stu’r sanaladı. Jigit-qızdın’ shan’araq qurıwı ushın neke toyı o’tkiziledi. Neke toyın o’tkiziw bolsa insaniyat turmısına sin’gen, belgili bir qag’ıydag’a, belgili bir ta’rtipke iye bolg’an u’rp-a’det esaplanadı. Neke toylardın’ tiykarg’ı

sha’rtlerinen biri ku’yew ha’m kelinnin’ nekeden o’tiwi esaplanadı. Ha’r bir da’wirde bul toy menen baylanıslı bolg’an o’zine ta’n a’detler payda boladı. Ma’selen, ha’zirgi payıtta arnawlı bezetilgen mashinalarda ko’shelerde ju’riw, gu’walar menen «Baxıt u’yi»ne barıw, nekeden o’tip atırg’an payıtta gimnnın’ jan’lawı, «Baxıt u’yi» xızmetkerlerinin’ sorawlarına juwap beriw, kerekli hu’jjetlerge imza shegiw, neke ju’ziklerin almasıw sıyaqlı a’detlerge a’mel qılınadı. Bul ra’smiy ha’m saltanatlı ta’rizde o’tetug’ın ma’resim. Neke toyındag’ı a’detlerdin’ tamalanıwı kelin-ku’yew, olardın’ ag’ayin-tuwg’anı, qurbı-qurdasları ushın haqıyqıy shadlıq sanaladı.

«Da’stu’r», «a’det», «ma’resim» bir-biri menen tikkeley baylanıslı esaplanadı. Sol sebepli da’stu’rlerdin’ quram bo’legi a’det, a’dettin’ quram bo’legi bolsa ma’resim de bolıwı mu’mkin. Ma’selen, oqıw ornın pitirgen jas qa’niygelerdin’ islep shıg’arıwg’a barıp jumıs baslawı a’detke aylanıp qalg’an. Bul a’hmiyetli waqıya mu’na’sibeti menen da’stu’riy ta’dbirlerdi sho’lkemlestiriw mu’mkin. Bul a’dettin’ quram bo’legi – jaslardı saltanatlı ta’rizde miynet ja’ma’a’tine qabıl qılıw o’z-o’zinen ma’resimge aylanadı.

Ayırım halatlarda «da’stu’r», «a’det» ha’m «ma’resim» tu’sinikleri ayrıqsha isletilse, olar abstrakt ma’nisti an’latıwı da mu’mkin. Bunday payıtta olarg’a anıqlawshı so’zler qosılıp, ma’selen, «da’stu’riy bayram», «da’stu’riy festival», «da’stu’riy keshe» yaki «sıylıqlaw ma’resimi», «toy ma’resimi», «pensiyag’a shıg’arıp salıw ma’resimi» ta’rizinde qollanadı. «Ma’resim» so’zi ja’ma’a’tshilik qatnasında o’tkiziletug’ın u’lken ta’dbir ma’nisin bildiredi.

«Da’stu’r», «ma’resim», «bayram» atamalrı o’zgermes tu’sinikler emes. Zamannın’ rawajlanıwı ha’m turmıstag’ı o’zgerisler ta’sirinde tu’sinikler mazmunı ken’eyip baradı.

Ja’miyetlik turmıstag’ı o’zgerisler ta’sirinde talapqa juwap bermey qalg’an da’stu’r ha’m bayramlar a’ste-aqırın umıtıla baslaydı. Ma’nisi jag’ınan xalıqshıl, ja’miyetlik salmaqqa iye bolg’an da’stu’rler rawajlanadı. Ma’selen, Nawrız, Qawın seyili, Lala seyili ha’m basqa bayramlar zamanago’y talaplarg’a juwap

bergeni ushın a’sirler dawamında jasap kelmekte. Xalıq turmısının’ o’zgeriwi og’an say da’stu’rlerdi payda etedi. Xalqımız turmısında da jaqın jıllar ishinde aldın bar bolmag’an ko’plep ja’miyetlik ha’m shaxsiy-shan’araqlıq da’stu’r, ma’resim ha’m bayramlar payda boldı.

Keyingi waqıtlarda ilimiy a’debiyatlarda, da’wirlik **baspa so’zlerde** «da’stu’riy bayramlar», «jan’a da’stu’rler» so’zleri isletile basladı.

«Da’stu’riy bayramlar» degende belgili bir waqıtta turaqlı o’tkizilip turılatug’ın a’zeliy ma’deniy-g’alabalıq ta’dbirler – Gul bayramı, Lala seyili, Qawın seyili, Qırman tu’yi (ha’zirgi paxta bayramı) na’zerde tutıladı. Sebebi olar a’yyem zamanlardan beri bar bolg’an xalıq bayramları esaplanadı.

«Jan’a da’stu’rler» turmısımızg’a endi kirip kelip atırg’an ha’m orınlarda endi g’ana baslang’an ta’dbirler esaplanadı.

XX a’sirdin’ eiknshi yarımında, zaman o’zgerisi menen keyingi da’wirde turmısımızg’a tuwılg’an balanın’ ata-anasına gu’walıq yaki er jetken jaslarg’a pasport tapsırıw, oqıw ornı pitiriwshileri saltanatlı ta’rizde miynet ja’ma’a’tine qabıl qılıw, Birinshi is-haqı saltanatı, A’wladlar ushırasıwı, Altın ha’m Gu’mis toylar, saltanatlı pensiyag’a shıg’arıp salıw sıyaqlılar kirip kelgen edi. Ha’zirgi payıtqa kelip, olar «jan’a» emes, al «da’stu’riy ta’dbir» bolıp qaldı.

II. 2. Milliy toylarımızdın’ milliy ma’deniyatımızdı rawajlandırıwdag’ı roli

Toy – turmıstın’ u’lken shadlıg’ı, shan’araq baxıt-saadatı ha’m pa’rawan turmıs belgisi, insan o’mirinin’ gu’ltajı, turmısının’ en’ baxıtlı, en’ quwanıshlı demleri. Du’nyadag’ı barlıq xalıqlarda toy o’tkeriw u’rip-a’deti bar. «Toy» o’zine ta’n u’lgi alıw saltanatı. Toy ma’resiminde awızbirshilik, tatıwlıq, inaqlıq, izzet-ikram, mehir-aqıbet, miyman doslıq pazıyletler o’z sa’wleleniwin tawadı. Adamzattı qa’dirlew, hu’rmetlew ha’m ullılawda toylar a’ne sonday ten’siz qımbatqa iye. O’zbek xalqımızda eskiden «Besik toyı», «Su’nnet toyı», «Neke toyı» ha’m «Payg’ambar jası toyı» sıyaqlı bolg’anlıg’ı belgili. Ha’zirgi

waqıtta a’sirese neke toylarının’ jan’asha, zamango’y tu’rleri qarar tawmaqta. Keyingi waqıtları o’zbek xalqı turmısında jan’alıq sıpatında kirip kelgen gu’mis, altın ha’m almaz toylar, yubiley toyların o’tkeriw ha’m g’alabalasıp barmaqta.

Toy bir adamnın’ tek jeke isi bolmay, ol ken’ ja’miyetshilik baslaması ha’m qatnası menen o’tetug’ın saltanat. Sonın’ ushın toylardı zaman talabı da’rejesine ko’teriw ha’mme waqıt a’hmiyetli mashqala esaplanadı. Sebebi ha’zirgi waqıtta toylardı sho’lkemlestiriw barısında ko’pshilik mashqalalar bar. Ha’zir toylardın’ materiallıq ta’repine ko’p itibar beriledi. Biraq toylardın’ ma’nawiy-ko’rkem da’rejesi zaman talabınan qa’nshelli arqada qalmaqta. Tuwrı, ma’ha’lle, awıl ken’esleri qasında sho’lkemlesken toy komissiyaların usı xalıq ta’dbirlerin zaman talapları da’rejesinde o’tkeriwge umtılmaqta. Toylardı o’zine ta’n bayram ta’rizinde sho’lkemlestiriw, olardı ha’r jaqlama ta’rtipke salıw, ıqshamlastırıw, a’sirese, ko’rkem ta’repinen bayıtıw ha’zirgi da’wir talabı.

Besik toyı. Besik toyı a’yyemgi zamanlardan ha’r bir shan’araqta o’tkerilip kelingeni ushın, bul ma’resim xalıq ma’deniy turmısının’ ajıralmas bo’legine aylanıp qalg’an. Besik toyı haqqında mag’lıwmat beriwden aldın besik ne ekenligi tuwralı tu’sinik beriw orınlı boladı. Sebebi «estelik sarqıtları»na qarsı gu’res ha’wij alg’an shoralar zamanında besik qadag’an etip kelindi. Besik ayırım shora ideologiyası janku’yerleri ta’repinen «go’dekler turme»sine uqsatıp, besik toyı o’tkeriliwine qarsı qatan’ ta’rizde gu’res alıp barıldı.

Negizinde bolsa besik insaniyat tariyxında jaratılg’an ullı ashılıwlardan biri. Sebebi besik balanın’ 2-3 jasqa shekem o’siwi ushın ju’da’ paydalı.

Birinshiden, ol kishkene, ıqsham bolg’anlıg’ınan onı qa’legen jerge (u’y, dala, aywanda) ko’shirip alıp ju’riw mu’mkin. Besik ananın’ perzentin ta’rbiyalawı ushın ju’da’ qolay bolıp, ol tu’rli jaylarda balasına qaraw menen birge, basqa jumısların ha’m islewge imka’n jaratadı.

Ekinshiden, besik go’dekti awıtıp, erkelep, a’llelew, uyqlatıw ushın o’te qolay du’zilisike iye.

U’shinshiden, besik balanı sırtqı jaman ta’sirlerden isenimli qorg’aydı. Besiktin’ tu’rli jabıwları menen yarımın yamasa tolıq jabılıwı balanı suwıqtan, ıssıdan, quyashtan, samal ızg’ardan, sonday-aq shawqımnan saqlaydı. Besiktin’ jerden ko’terilgeni balag’a **zax** o’tpeytug’ınlıg’ın ta’miynlegen.

To’rtinshiden, bala besikke arnawlı qol-ayaq da’skeleri menen baylap qoyıladı. Bul balag’a artıqsha ha’reket qılmay, o’zinin’ qol-ayaqları ha’reketinen abaysızdan shorshıp ketpeydi, bir na’rsege urılmay yamasa jatqan jerinen awdarılıp ketpey, tınısh uyıqlawg’a imka’n beredi.

Besinshiden, folklor – alım B.Sarimsoqov aytqanınday, besikte «balanın’ putı arasına su’mek, astına bolsa tu’bek qoyılıwı sebepli, onın’ astı ızg’ar bolmaydı, denesinin’ arqa ta’repi terlewden ha’m samallawdan saqlaydı».[11]

Besik alıs ata-babalarımızdın’ aqıl-za’kawatı menen oylap tabılg’an. Zamanlar o’tiwi menen ol jetilisip, a’piwayı, qolaylı ha’m ha’r jaqlama paydalı ashılıw sıpatında qollanılıp kelingen.

Ko’pten ku’tilgen kishkene go’dektin’ du’nyag’a keliwi qudalar, ag’ayin-tuwısqanlar, qon’sı-qobalar ushın u’lken quwanısh keltiredi. Su’yinshi beriw, isim qoyıw a’det-ma’resimleri shadlıq deregine aylanadı.

Bala tuwılg’annan keyingi a’hmiyetli ta’dbirlerdi biri – balanı besikke salıw ma’resimi besik toyı. Toy ayırım jerlerde kishkene ta’rizde tek shan’araqtag’ılar menen o’tkerilse, basqa jerlerde bolsa ol ko’pshilik qatnası menen kishkene bir bayramg’a aylanıp ketedi. Ma’selen, Tashkentte perzent tuwılg’anına 7 yamasa 9 ku’n tolg’anında, aldıng’ı, balanı besikke salıw ma’resimi o’tkeriledi. Go’dektin’ shillesi shıqannan keyin bolsa shan’araq ushın qolaylı ku’nlerdin’ birinde o’z aldına zıyapat beriw ha’m basqa-basqa saltanatlardan payda bolg’an besik toyın o’tkeriw a’det tu’sine kirgen.

Besik toyın balanın’ ata-anası ha’m qudalar o’z-ara kelisip, bir ku’ndi belgilep, o’z aldına tayarlıq ko’rgen halda o’tkeredi. Besik toydan aldın kelinshektin’ anası o’z aqlıg’ı ushın jan’a shıraylı besik, ha’r tu’rli kiyim-

[11] «Ozbek xalq folklori ocherklari», T.: «Fan», 1988, 187-bet

kenshek, sonday-aq, qızı ha’m ku’yew balası, qudaları ushın sarpay tayarlaydı. Ag’ayin-tuwısqanlar ha’m besik toyında balag’a arnap sawg’a alıp keledi. Besik toyı Buxarada bolsa to’mendegi ta’rizde o’tkeriledi: Balanın’ ana ta’repinen atası ha’m kempir apası og’an bastan-ayaq, kiyim-kenshek, jan’a besik ha’m kerekli zatlardı tayarlap, toy baslang’an ku’ni olardı sawg’a sıpatında jiberedi. Bul sawg’alardı ayag’ına ag’ash baylap, qolında qayraq tas uslap alg’an balalar nag’arashı, karnayshı ha’m su’rnayshılardın’ namalarına say ta’rizde oynap alıp baradı. Olardın’ izinen sawg’aların alıp kiyatırg’an hayallar, besik ko’terip kiyatırg’anlar baradı. U’y iyeleri miymanlardın’ ju’zlerine un su’rtip, ku’tip aladı. Usı menen balanın’ o’mir jolı aq, o’zi baxıtlı ha’m pa’rawan bolıwına tilek bildiredi».[12] Tiykarg’ı ma’resim kelinshektin’ anası keltirgan besikke balanı jatqarıw ushın tayarlıq ko’riw menen baslanadı. Toyg’a atap alıp kelingen sawg’alar ko’rsetiledi. Ka’ywanı hayal basshılıg’ında balanı shomıltıradı. Bazı bir jerlerde balanı shomıldırıp atırg’anında la’genge gu’mis ten’geler taslanadı (bizge belgili, gu’mis suwdı zıyankeslerden – mikroblardan tazalaydı). Bala shomıldırılg’annan son’, bul ten’geler balalarg’a bo’listiriledi. Balag’a jan’a taza kiyimler kiygiziledi, besik ayırıqsha etip bezetiledi. **Son’ ka’ywanı hayal basına shekem joqarı ko’teredi ha’m ha’mmeden:** «Usılay etip bo’leymiz be?» - dep birinshi ma’rte soraydı. Hayallar «yaq, yaq» - dep juwap berediler. Sebebi bul waqıt ka’ywanı hayal balanı a’weli kerisinshe, keyin jan basına jatqarg’an boladı.

Ka’ywanı hayal u’shinshi ma’rte, balanı tuwrı jatqarıp sorag’anında, olar «Awa, awa», - dep juwap berediler. Bul ma’resim-oyın balalar qatnasında o’tse ha’m, ol jas ana ushın o’zine ta’n sabaq wazıypasın atqaradı. Bunda ana balanın’ bası qaysı ta’repke qoyılıwın anıq bilip aladı. A’lbette, besiktin’ bala bası qoyılatug’ın ta’repi qublag’a qaratılg’an boladı. Bala bo’legennen keyin ka’ywanı hayal 4 yamasa 6 jup qasıqtı besik astınan o’tkerip, bir neshe ma’rte

[12] «Wzbek folklori ocherklari», T.: «Fan», 1988, 188-bet.

aylandıradı. Bul belgili ha’reketlerdi tu’rlishe tu’sinik beriw mu’mkin. Eger qasıq awqat penen baylanıslılıg’ın esapqa alsaq, bul bala nesiybesi barlıq waqıt mol bolsın degen ma’nisti bildiredi. Sonday-aq, bir neshe jup qasıqlardın’ aylandırılıwı bul besik shan’araqtag’ı endi tuwılatug’ın perzentler ushın jasaw, toqshılıq belgisi bolsın, degen niyettedur. Son’ besiktin’ barlıq jabıwları bir minut u’stine jabıladı.

Da’stu’r boyınsha endi ana besikke salıng’an balasın emiziwi kerek. Biraq onnan aldın ka’ywanı hayal anag’a bir jup pa’tir yamasa nandı tisletedi. Bunın’ ma’nisi bala toq bolıwı ushın ana toq bwlıwı kerek (ana toq bolsa, ana su’ti toyımlı boladı, ana su’ti toyımlı bolsa, bala toq boladı) degen pikirdi an’latadı. Ana tislegen nan alıp qoyıladı yamasa ma’resimdegi adamlarg’a bo’listiriledi. Son’ ka’ywanı hayal a’diraspandı tu’tetip, ana ha’m besik a’tirapında aylandırıladı. Bunın’ menen u’ydegi hawa tazalanadı. Ka’ywanı hayal balag’a ha’yyiw aytıwdı baslap beredi ha’m anag’a barlıq waqıt ha’yyiw aytıwdı tu’sindirip o’tedi. Sonın’ menen birge paydalı ma’sla’ha’tler beredi.

Ma’resim son’ında ha’mmege as tartıladı. As jep bolg’annan son’, jası u’lken hayal ta’repinen perzent, ana, shan’araqqa jaqsı tilekler aytılıp, pa’tiya oqıladı.

Besik toyda usı ma’resimge baylanıslı qosıqlar ha’m aytıladı. Qudalar besik toyına kelgeninde, balanı besikke salg’anda, ana balasın emizip atırg’anında, besik a’tirapında a’diraspan aylandırıp atırg’an waqıtta, bala bo’lengennen son’ arnawlı qosıqlar aytılgan, olar besik toyının’ ko’rkem-belgisi bezegi esaplanadı.

Balanın’ en’ birinshi tisi shıg’ıwı ha’m shan’araqta quwanıshlı waqıyag’a aylanadı. Balanın’ ata-anası, ag’ayinleri bunı u’lken quwanısh penen bayramlag’an: biyday quwırmash tayarlap, balalarg’a tarqatqan, kempirlerdi shaqırıp, (tiske uqsas) gu’rishten tag’amlar menen sıylag’an.

Xalqımızda shash-toy – balanın’ shashın en’ birinshi ma’rte alıw ha’m belgili ta’rtip tiykarında a’melge asırılg’an. Balanın’ shashın en’ birinshi ma’rte

onın’ kempir apası yamasa atası alg’an ha’m jaqsı tilekler bildirip, duwalar oqıg’an.

Birinshi qa’dem. O’zbek xalqının’ perzentler ta’rbiyasına o’z aldına itibar beriwi balanın’ en’ birinshi ma’rte erkin qa’dem qoyıwına arnalg’an ma’resimde ha’m o’z ko’risin tapqan. A’jdadlarımız bul ma’resimde «balanın’ beli ku’shli bolsın dep, beline belbaw baylag’an»; «toqlıq bolsın, bala ashlıqtı bilmesin!» dep mazalı gu’lshelerdi kishkene balalarg’a tarqatqan; «suwday tınıq bolsın!» dep ma’resim qaharmannın’ basınan mazalı zatlar shashqan; «shıraylı bolsın!» dep ju’re baslag’an balanın’ jolına gu’ller shashqan; «bay bolsın!» dep balanın’ basınan pullar shashqan; «kesel bolmasın!» dep a’diraspan tu’tetken, «ko’z tiymesin» dep, ko’z monshaqlar taqqan, «ayaz kirmesin» dep duwalar oqıg’an ha’m t.b.

Birinshi qa’dem ma’resimine usı shan’araqtın’ en’ jaqın ag’ayin-tuwısqanları, qon’sı-qobaları ha’m a’lbette balalar mira’t etilgen. Balalar aldın ma’resimdi tamashalag’an, ta’dbir qaharmanı jegen nan ha’m shirinliklerden jegen, suw-sherbetlerdi ishken.

Birinshi qa’demge bag’ıshlang’an ma’resimde ata-ana o’z perzentinin’ Ana-jer ko’simde birinshi ma’rte g’a’rezsiz qa’dem qoyıwın nıshanlaw menen bir qatarda, o’z perzentinin’ da’slepki qa’demi qutlı bolıwı, balası jasap atırg’an, ol baratug’ın jerler pa’rawan bolıwın arzıw qılg’an.

Balanın’ birinshi qa’dem ma’resim sıpatında nıshanlawdın’ o’zine ta’n ramziy ma’nisi de bar. Birinshi qa’dem balanın’ a’piwayı ha’reketi bolıp qalmay, keleshekte qılınatug’ın ko’plep islerdin’ baslanıwı dep te qaralg’an.

Ma’resimnin’ a’hmiyetli sha’rti sonnan ibarat, bala birinshi qa’demin qatnasıwshılar aldında, ja’ma’a’ ortasında qoyıwı lazım bolg’an. Sol sebepli de, ayırım jerlerde sol tiykardan, Qaraqalpaqstanda bala hesh kim joq waqıtta qa’dem taslamawı ushın onın’ ayag’ın shıraylı jip penen baylap qoyg’an. Ma’resim o’tkiziletug’ın ku’nde bul jer saltanatlı tu’rde sheshilgen yaki qayshılang’an, son’ bala qa’demin qoyg’an.

O’zbekstannın’ tu’rli aymaqlarında «birinshi qa’dem» ma’resimi tu’rlishe o’tkizilip kelingen. Ayırım jerlerde bul ta’dbir tek hayallar ha’m balalar qatnasatug’ın kishi shan’araq ma’resimi sıpatında uyımlastırılg’an, onda erkekler qatnaspag’an. Tawlı awıllarda bolsa Birinshi qa’dem u’lken bayramg’a aylanıp ketken.

Su’nnet toyı. Ul balalar turmısındag’ı en’ a’hmiyetli ma’resimlerden biri su’nnet toyı esaplanadı. Su’nnet toyı (ol tu’rli jerlerde tu’rlishe «su’nnet toyı», «chipron toyı», «chulburron», «qwlni hadallaw», «ul bala toyı») sıyaqlı atlar menen ju’ritiledi. Bul toy ul bala turmısındag’ı en’ a’hmiyetli ha’diyse esaplanadı. Su’nnet islam payda bolıwınanda aldın bar bolg’an. Su’nnet qılıw a’yyemgi zamanlarda ul balalardın’ balalıqtan o’spirimlikke o’tiw da’wirinde o’tkiziletug’ın- initsiatsiya (fizikalıq ha’m ruwxıy sınaw) ma’resimlerinin’ bir bo’legi sıpatında qa’liplesken ha’m keyin ala ayırıqsha ta’dbirge aylang’an. Su’nnet ıssı ıqlımlı aymaqlarda jasawshı jasawshı xalıqlar ortasında gigiena (tazalıq)qa a’mel qılıw usılı sıpatında rawajlang’an.

O’zbek toyları izertlewshisi Haët İslamov su’nnet toyları menen baylanıslı a’detlerdi arnawlı u’yrenip, olardın’ o’tkiziliwi ta’rtibin anıqlag’an. Ol o’z izertlewlerinde xalqımızdın’ su’nnet toylarında: 1. Ma’sla’ha’t palawı – ken’es toyı. 2.Tandır qurıw. 3.Nanbayshı tu’sti.4. Swqim su’ydi . 5.Nan jedi. 6. «Xatmi Quron» oqıtıw (kishi toy). 7. U’lken toy. Sonday-aq, izertlewshi, «Jigit jıynaw», «Nashira aytıw», «Pavan tabaq», «Mu’sa’pir tabaq», «Den’gene» sıyaqlı xalıq a’detleri; «Jarıs», «Qoshqar urıstırıw», «Gu’res», «Qulaq sozıw», «O’kpe urıs», «Altın tabaq» sıyaqlı xalıq oyınları; «Yar-yar aytıw», «Chipran», «Tenge saz» sıyaqlı ko’rkem-o’ner u’lgileri bar ekenligi haqqında mag’lıwmat beredi.

Xalqımızda dastu’riy su’nnet toyları 3 bo’limnen ibarat: I-bo’lim toyına tayarlıq koriw a’detleri: «ma’sla’ha’t ası, «qazan qurdı», «geshir tuwraw» sıyaqlı ta’dbirler toy baslanıwına ma’nawiy ruwxıy ortalıqtı tayarlaydı». Toydın’ II-bo’limin tiykarg’ı (bas) ta’dbirler quraydı. Onda «Miyman ku’tiw» («Qonaq alıw»), zıyapat beriw, tamasha, oyın ha’m jarıslar sho’lkemlestiriledi.

Bay adamlar o’tkiziletug’ın su’nnet toyı bir neshe ku’n dawam etiwi mu’mkin. Onda u’lken tamashalar (masqarabazlar, da’rwazshılar, palwanlar o’nerleri) ko’rsetilgen. İri jarıs: ılaq, gu’res jarıs o’tkizilgen. Su’nnet toylarg’a «Kim shaqkan», «Kim zor», «Ma’s bala», «Ak su’yek» sıyaqlı balalar oyınları sho’lkemlestirilgen.

Aldınları sharwashılar arasında ken’ tarqalg’an «Tay mindi» a’deti ha’zir basqa jerlerde o’tkizilip atırg’an su’nnet toylarında da ko’rinip qalmaqta. «Tay mindi» a’deti – toy ku’ni ana ta’repinen atası arnawlı bezetilgen tayınshaqqa «toy balanı» mindirip onı ko’sheler boylap, ka’rnay-surnay muzıkaları astında seyilge shıg’aradı. Seyil toyxana esigi aldında u’lken massalıq oyıng’a tu’siw menen juwmaqlanadı.

«Bala kashtı» a’deti de dıqkattı tartadı: u’lken balalar «toy bala»nı bir jerge (ma’selen dayısınıkine) jasırıp qoyadı. Son’ «xabarshı jigit» bala jasırıp qoyılganlıg’ı haqqında xabar beriledi ha’m toy iyesinen «sawg’a» talap qıladı. Xabarshı alg’an «sawg’a»sınan qanaatlang’annan son’ barlıq jigitler «toy bala» menen birge toyxanag’a keledi ha’m bul jerde gu’lhanlar jag’ıp, oyın-ku’lki qıladı.

Su’nnet toyı bir shanaraqtın’ bayramı emes. Ol ag’ayin-tuwg’an, qon’sı-qoba, yar-bira’darlardın’ da «diydarına toyıw» ta’dbiri bolıp ta esaplanadı. Su’nnet toyı «toy bala»nın’ o’mirinde ma’resim esaplanadı. Su’nnet toydın’ tariyxı en’ a’yyemgi zamanlarg’a barıp taqaladı. Ul balanı su’nnet qılıw a’deti alıs o’tmish zamanlarda ıssı ıqlımlı u’lkelerde gigiena (tazalıq)qa a’mel qılıw ta’dbiri sıpatında payda bolg’an.

Xalqımızda su’nnet etiw jergilikli a’detler menen aralasıp ta’n qa’siyetler menen bayıp, toy-bayram da’rejesine ko’terilgen. Bul a’det bizin’ u’lkemizdin’ tu’rli jerlerinde o’zine ta’n atlar, yag’nıy «ul bala toyı», «qoldı hadallaw», «su’nnet» sıyaqlılar menen ataladı.

Shora da’wirinde uzaq jıllar dawamında «su’nnet toyı»da diniy a’det ha’m «eskilik sarqıtı» sıpatında ra’smiy tu’rde qadag’an etilip keldi. Solay bolsa da, xalkımızda su’nnet qılıwdın’ jan’a formaların qollawg’a umtılıslar bolg’an.

A’yyem zamanlardan baylar o’tkizetug’ın su’nnet toyları bir neshe ku’n dawam etken ha’m olarda u’lken tamashalar (masqarabazlar, da’rwazshılar, palwanlar o’nerleri) ko’rsetilgen. İri jarıs: ılaq, gu’res jarıs o’tkizilgen. Sonday-aq su’nnet toylarının’ o’zine ta’n oyınları «Kim shaqkan», «Kim zor», «Ma’s bala» sıyaqlı balalar ta’repinen jaqsı ko’rip oynalg’an.

Ha’zirgi waqıtta o’tkizilip atırg’an su’nnet toylarının’ tiykarg’ı forması u’lken jaslı adamlar qatnasatug’ın ba’zim bolıp qalmaqta. Su’nnet toyları barlıq aymaqlarda derlik birdey qılıp o’tkeriledi: Ba’zimde toyg’a kelgenler tu’rli tag’amlardan jeydi, ishimliklerden ishedi. Qutlıqlaw so’zlerin tın’laydı, artislerdin’ qosıqların tın’laydı, oyıng’a tu’sedi. Ha’zirgi toylarda balalarg’a say tamasha-oyınların uyımlastırıw itibardan shette qalmaqta.

Su’nnet toyının’ u’shinshi bo’limi-toydan keyin o’tkiziletug’ın ta’dbir esaplanadı: olarg’a toyda xızmet qılg’anlarg’a ayrıqsha zıyapat beriw, sawgalar inam etiw, sonday-aq «toy qaharmanı»nın’ halınan xabar alıwı sıyaqlılar kiredi.

Mu’shel toyı. Xalqımızdın’ uzaq a’sirler dawamında qa’liplesken ayrım da’stu’rleri jamiyetlik turmısta ju’z bergen a’hmiyetli o’zgerislerdi ayırıqsha ma’resim (yaki toy) sıpatında nıshanlaw tiykarında payda bolg’an. Mısalı, ul-qızlardın’ balalıqtan o’spirimlikke o’tiw-mu’shel jasın nıshanlaw ata-analar ushın u’lken quwanısh bag’ıshlag’an. Sonın’ ushın da mu’shel jasın nıshanlaw da’sturiy ma’resimge aylang’an. Mu’shel jasın ınshanlaw o’mirdin’ bir da’wirden ekinshi da’wirine o’tiw-balalıqtan o’spirimlikke o’tiw saltanatı sıpatında bayram qılg’an. Sebebi bul da’wirden son’ bala organizminde ta’biyiy o’zgerisler ju’z bere baslaydı. Ol fizikalıq ha’m ma’nawiy jaqtan u’lkeyedi.

Gallaktika, ta’biyat belgili bir ritm tiykarında hareket qıladı. Bul ha’reket ku’n, ay, ma’wsim, jıl almasıwları menen tikkeley baylanıslı. A’ne usı ha’reket sebepli pu’tkil barlıq o’zgerip turadı.

İnsan o’mirinede ku’n, ay, ma’wsim, jıl o’z ta’sirin ko’rsetedi. İnsannın’ organiziminde de on eki jıl ishinde u’lken o’zgerisler ju’z beredi. Bul mu’shel jılı dep ju’ritiledi. Bul mu’shel on eki jıldan ibarat boladı.

Bir mu’sheldin’ 5 yaki 10 jıl emes, al 12 jıl etip belgileniwinin’ insan organizimine 12 jılda biofiziologik ha’m ruwxıy o’zgerisler ju’z beriw menen baylanıslı.

12 jıl ishinde jas bala organiziminde u’lken o’zgeris ha’m rawajlanıw ju’z beredi. Son’ onın’ ushın jan’a da’wir baslanadı. 13 jastan son’ ul balalar organizminde erkeklik elementleri, qızlarda bolsa hayallarg’a ta’n qa’siyetler aktiv rawajalana baslaydı.

Ekinshi mu’shel da’wiri tamalang’anda, yag’nıy adam 24 jastan o’tkennen son’ da onın’ organizminde belgili biofiziologik protsessler tamalanadı: dene joqarıg’a karap o’siwden toqtaydı.

Ulıwma, 12 jıllıq da’wir insan o’mirindegi belgili bir protsessten ekinshisine o’tiw baskıshı esaplanadı. Bul waqıtta «mu’shel jası» yaki «Mu’shel toyı»n nıshanlaydı.

A’yyemde, mu’shel jası on eki jıllıq bir mu’ddet tawsılıp, keyingi baslanıw da’wirinde (yag’nıy, 12-13, 24-25, 36-37) jasta Nawrız bayramı ku’nlerinde nıshanlang’an. A’sirese, Birinshi mu’shel almasıwı-on eki jastan, on u’sh jasqa shekem o’tiw (basqa mu’shel jaslarına qarag’anda) u’lken saltanat penen nıshanlang’an.

Mu’shel jasına bag’ıshlang’an ma’resim shan’araqta eki quda katnasında ka’rnay-sırnay muzıkaları, toy balag’a arnawlı aq kiyimler kiydiriw, onın’ boyı menen ten’ aq material o’lshew, tu’rli sawg’alar ina’m etiw, «aq» tag’am ha’m mazalı zatlar u’lestiriw, a’dirispan tu’tetiw, pa’tiya oqıw sıyaqlı da’stu’rler tiykarında o’tkizilgen.

Orta Aziyada a’yyemnen aq ren’ tazalıq ha’m pa’klik ra’mzi esaplang’an. Sol sebepten «Mu’shel jası»n o’tkiziwde aq libas tayarlawg’a, aq ren’li na’rseler sawg’a qılıwg’a, aq ren’degi tag’am ha’m mazalı zatlar menen da’sturxan bezetiwge ayırıqsha itibar bergen.

Ata-anaları mu’shel toyı ma’resiminde qon’sı-qoba, ag’ayin-tuwg’anlarg’a zıyapat bergen. Zıyapatlar basqa jerlerde ha’r tu’rli o’tkizilgen. Bazı bir jerlerde ha’mme ushın bir da’sturxan jayılsa, ayırım jerlerde aldın balalar, son’ jası u’lkenler ha’m keyin ag’ayin-tuwısqanlar, qon’sılar ushın da’sturxan jayıp, zıyapat berilgen.

Mu’shel jasın nıshanlaw ma’resimi balalar ortasında da dawam etken. On ekige tolg’an barlıq ul-qızlar aq libas kiyip, bir jerge toplang’an. Mu’shel jasına tolg’an ul-qızlar bir-birin qutlıqlag’an. Son’ olar ko’shelerde birge seyil etken. A’yyemde mu’shel jasına bag’ıshlang’an seyil Nawrız bayramı ta’dbirlerine qosıp o’tkizilgen. «Aq libas»lı jaslar Nawrız o’tkerilip atırg’an jerge kirip kelgeninde barlıq adamlar olardı qutlıqlag’an. Kishi jastag’ı balalar olarg’a ba’ha’r gu’llerin sawg’a etken. Qariyalar olarg’a pa’tiya bergen. Mu’shel jasındag’ılar ba’ha’r bayramında ra’mziy qaharmanlarg’a aylang’an.

G’a’rezsizlikke erisilip, milliy qa’diriyatlar tiklene baslang’annan son’ «Mu’shel jası» tek g’ana shan’araq ag’zaları, doslar menen emes, al mekteplerde de sho’lkemlestiretug’ın boldı. Keyingi jıllarda mu’shel jası Respublikamızdın’ ko’p mekteplerinde ata-analar qatnasında Nawrız qarsan’ında saltanatlı tu’rde o’tkizilmekte. Bul sıyaqlı jan’a ta’dbirler ko’p g’ana mekteplerdin’ da’stu’riy bayramlarına aylanıp barmaqta.

Neke toyları. Neke toyı ha’r bir adamnın’ o’mirinde jan’a bet ashatug’ın a’hmiyetli burılıs jasaytug’ın en’ a’hmiyetli waqıyanın’ saltanatlı nıshanlanıwı bolıp esaplanadı. Ol ha’r bir jigit ha’m qızdın’ o’mirindegi en’ umıtılmas waqıya esaplanadı. Neke toyı shan’araq ma’resimleri ishinde en’ irisi bolıp, onı sho’lkemlestiriw ha’m o’tkiziw protsessi uzaq mu’detti o’z ishine aladı. Neke toyı menen baylanıslı a’detler, ırımlar da ju’da’ ko’p. O’zbekstannın’ tu’rli qala,

awıllarının’ neke toylarının’ ulıwmalıq ta’repleri bolg’anınday, ha’r bir aymaqtag’ı toylardın’ o’zine ta’n ta’repleri bar. O’zbek neke toyları 3 basqıshlı protsessti o’z ishine aladı:

Birinshi basqısh-kelin tan’law, og’an jawshı jiberiw, nan sındırıw, pa’tiya oqıw sıyaqlı ma’resimlerden quralg’an.

Ekinshi basqısh-kelindi ku’yew balanın’ u’yine alıp keliw, nekelew, toy-tamasha, ba’zim sıyaqlı ta’dbirlerdi o’z ishine aladı. Folklorshunas alım B.Sarimsoqov aytıp o’tkenindey, bul basqısh mazmunı jag’ınan ma’resimnin’ en’ joqarı nuqtası bolıp esaplanadı.

U’shinshi basqısh-neke toydan son’ o’tetug’ın-«bet ashar», «kelin sa’lem», «ku’yew bala shaqırdı» sıyaqlılardan ibarat.

Toydın’ tiykarg’ı bo’liminde orınlanatug’ın a’detler ren’be-ren’. Og’an: «nanbayshı tu’sti», «sorpa astı», «toy xat», «qız ba’zmi», «qız jıyını», «qız pulı» («su’t haqı»), «ju’k alıp keliw» («ju’k pulı»), «xatmi Quran», «jol tosıw», «ot aylandırıw», «12 adım», «kempir o’lid», «to’sek saldı», «ayna ko’rseter», «shıra ko’rseter», «tu’n japtı», «bala salıw», «shash sılatar», «shıra-shıradan aylansan», «ayna-aynadan aylansın», «on’ ayaq bastı», «shep ayaq bastı» sıyaqlılar kiredi. Olar ko’pshilik qatnasında shadlıq, molshılıq, tamasha-jarıs ha’m oyınlarg’a baylıg’ı menen ajıralıp turadı. Bul ta’dbirler o’z-ara uyg’ınlasıp, toydın’ o’zegin ha’m kulminatsiyasın (joqarı basqıshın) quraydı.

Toydan keyingi a’detler toydın’ aqırg’ı (final) bo’limi sanaladı. Olar: «bet ashar», «kelin sa’lem», «sep taslaw», «may quyıw», «kelin shille», («shilleni bo’liw»), «kelin ko’rdi», «qız shıg’ardı», «ku’yew bala sa’lem», «quda shaqırıq» sıyaqlılardan ibarat bolıp, en’ jaqın adamlar qatnasında o’tedi.

Sonı ayırıqsha atap o’tiwiimiz kerek, xalqımızdın’ en’ jaqsı ma’nawiy pazıyletleri o’z ko’rinisin tabadı: bul toyg’a ha’mme adamlar aldınnan ruwxıy tayarlanadı, ha’mme en’ jaqsı libasların kiyedi, ha’mme adamlar jaqsı keypiyatta boladı, ha’mme bir-birine a’dep penen qatnasıqta boladı. Bul toy qatnasıwshıları ortasında birdemlik ha’m awızbirshilik payda bolıwına imka’n

jaratadı. Jaslar toy ta'dbirleri protsessinde jası u'lkenlerden u'lgi aladı, ata-babalarınan qalg'an en' jaqsı da'stu'rlerdi u'yrenedi. Neke toy-eki jastın' jan'a turmıs qurıwı menen baylanıslı ta'dbir bolıwı menen bir qatarda o'zine ta'n a'hmiyetli ja'miyetlik ma'resim bolıp esaplanadı.

Neke toyı – shan'araq qurg'an jigit ha'm qız aldına ja'miyettin' jan'a, kishi yacheykasın du'ziwi, a'wladtı dawam ettiriw, ja'miyetke xızmet qılıw sıyaqlı ja'miyetlik wazıypalardı da ju'kleydi

Sonın' ushın da u'lken sotsiallıq a'hmiyetke iye bolan neke toyların o'tkiziw protsessinde tiykarg'ı dıqqattı zıyapatqa emes, al, toy qatnasıwshılarının' ma'na'wiy azıq alıwına, jaslar sanasına xalqımızg'a ta'n en' jaqsı pazıyletlerdi sin'diriw, jan'a shan'araqtıq bekkem ideyalıq-ma'na'wiy fundamentin jaratıwg'a qaratıwımız lazım.

Ha'zirgi waqıtta neke toylarında jaqsı o'zgerisler ju'z bermekte. Bu'gingi neke toyları burıng'ı zamanlarda bolg'anınday, ata-analardın' o'z-ara kelisiwine muwapıq emes, al, jigit-qızdın' razılıg'ı, o'z-ara muhabbatı tiykarında o'tkiziledi. Kelin-ku'yewdin' qaysı taypag'a tiyisli ekenligine qaramastan, olardın' ten' huqıqlılıg'ı ta'miynlenedi. Er jetpegen jaslardı nekeden o'tkiziw pu'tkilley jog'aldı.

Bizin' neke toylarımız ha'zirgi waqıtta tiykarınan u'sh ma'resimnen ibarat bolmaqta:

«Nan sındırıw» ma'resimi – kelin ha'm ku'yew balanın' ata-anası, ag'ayin-tuwg'anlarının' neke toyların o'tkiziw rejesin du'zip alıw ushın za'ru'r bolg'an so'ylesiw ken'es wazıypasın atqaradı.

Kelin ha’m ku’yew balanın’ PXAJ byurosı diziminen o’tiwi. Bul da’stu’r shan’araqtın’ huqıq ha’m ma’jbu’riyatların nızamlastırıw wazıypasın atqaradı.

Toy ma’resimi («Baxıt keshesi») jas jigit-qız shan’araq qurg’anın saltanatlı tu’rde nıshanlaw ushın xızmet qıladı.

Ha’zirgi waqıtta shan’araq ma’resimler, sol tiykardan, tu’rli toy ta’dbirleri ta’sirshenligin ja’nede asırıw ushın: jasaytug’ın jerlerde xalıq ma’resimi ken’esin du’ziw, da’stu’riy xalıq a’detlerinin’ en’ jaqsı ta’replerin u’git-na’siyatlaw; kem da’ramatlı shan’araqlardın’toyların jergilikli basshılar ja’rdeminde sho’lkemlestiriw; shan’araq ma’resimleri quramınan ko’p qa’rejet talap qılatug’ın ta’dbirlerdi; neke toyı ma’resimlerin ıqshamlastırıp, barlıq ta’dbirlerdi bir ku’nde o’tkiziw; ma’resimlerdi ıqsham, payızlı ha’m joqarı ma’deniy-ko’rkem da’rejede sho’lkemlestiriw; jaqın ag’ayinler (ma’selen, ag’alı-inililerdin’) bir-biri menen quda-qudag’ay bolıwdın’ jaman aqıbetin tu’sindiriw; diniy a’detler arasında piyshenbilik, ekshenbilik, u’sh, jeti, jigirma, qırıq sıyaqlı shariyatta bolmag’an u’rdislerdi ıqshamlastırıp, olardı shan’araq ko’leminde o’tkiziw lazım.

Shan’araq ma’resimlerdin’ ma’deniy, ma’na’wiy, a’dep-ikramlılıq, ta’rbiyalıq ta’replerine ayrıqsha itibarberiw za’ru’r.

Shan’araq ma’resimleri etnopedogogika ha’m xalıq danıshpanlıg’ı menen uyg’ınlasıp ketken. Olar a’sirler dawamında jas a’wlad ma’na’wiyatın qa’liplestiriwde a’hmiyetli faktor bolg’an.

Shan’araq ma’resimlerin o’tkiziw protsessinde ju’zege shıg’atug’ın insanpa’rwarlıq, mehribanlıq, miymandoslıq, adamgershilik, inaqlıq sıyaqlı pazıyletler jaslar ta’rbiyasına unamlı ta’sirin ko’rsetedi. Bul ta’dbirler dawamında

a’wladtan-a’wladqa o’tip kiyatırg’an xalıq a’detleri, folklor janrları (qız-jigitler aytısı, kese alısıw, laper, yar-yarlar, ma’resim qosıqları), oyınlar, jarıslardan paydalanıw – jaslardın’ ma’na’wiy kamal tawıp o’siwinde u’lken a’hmiyetke iye.

Juwmaqlaw

Milliy qa’driyatlarımızdı negizgi tu’sine keltiriw ha’m rawajlandırıwda xalqımızdın’ ko’p a’sirlik da’stu’rleri, bayramları, ma’deniyatı, u’rp-a’detleri, bay a’yyemgi miyrasları o’zinin’ ayrıqsha ornı ha’m a’hmiyetine iye.

Ma’deniy ma’nawiy miyrasımız, a’sirlik da’stu’rler, u’rp-a’detler, o’tmishten, ata-babalarımızdan bizlerge shekem jetip kelgen, bu’gingi turmısımız ushın xızmet etip atırg’an en’ u’lken ma’nawiy baylıq, ullı g’a’ziynedur. «Bul g’a’ziyne insang’a turmısta turaqlılıq bag’ıshlaydı, onın’ qarasları tek g’ana baylıq arttırıw jolında ku’n ko’riwge jol qoymaydı, qıyınshılıqlar payıtında aman saqlap qaladı ha’m materiallıq qıyınshılıq ku’nlerinde erkin bekkemleydi» - deydi Prezidentimiz İ.A.Karimov o’zinin’ «Wzbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siësat, mafkura» atlı miynetinde.

Xalqımızdın’ ma’deniy miyrası, bayramları, da’stu’rleri, u’rp-a’detleri bizler ushın tek o’tmishten qalıp kiyatırg’an estelik g’ana emes, al ma’nawiy baylıqlardın’ quram bo’legi, insannın’ aqılı ha’m sana-seziminin’ ullı jetiskenligi de. Terek o’z tamırları menen za’miynnen suw, azıq-awqat alıp jetiliskenindey, insan da ata-babalarınan qalıp kiyatırg’an biybaha baylıqlarınan ruwxıy azıq, ku’sh-quwat aladı, olarg’a tayanadı. Ha’r bir millet ha’m elat ata-babalarının’ bilim baylıqlarınan, ta’jiriybe ha’m tariyxıy sabaqlarınan, a’dep-ikramlıq, ta’lim-ta’rbiyag’a tiyisli u’gitleri ha’m jol-jobalarınan paydalanadı, bularsız jasay almaydı.

O’tmishke, materiallıq miyrasqa hu’rmet – bul, birinshi gezekte, onın’ jaratıwshısı, ko’z qarashıg’ınday abaylap-asırawshı ha’m rawajlandırıwshısı bolg’an xalıqqa ko’rsetilgen izzet-hu’rmet, mehir-aqıbetdur. O’zinin’ o’tmish tariyxına, ma’deniyatına, tariyxıy miyrasına, milliy da’stu’rlerine u’lken itibar ha’m hu’rmet penen qaraytug’ın xalıqtın’ keleshegi biyik boladı. O’tmishtegi ata-babalarımızg’a biz qanday mu’na’sibette bolsaq, a’wlad-urpaqlarımız da bizlerge tap sonday juwap qaytaradı. O’tmishimizdi qanshelli jaqsı bilsek ha’m a’diwlesek, ha’zirgi da’wirdi, g’a’rezsizligimiz keleshegin ha’m a’hmiyetin sonshama teren’ ha’m jetik tu’sinemiz.

Xalqımızdın’ ma’deniy-ma’nawiy baylıqları ha’m milliy qa’driyatlardı tolıq, a’dil iyelew ha’m rawajlandırıw ha’zirgi a’wladlardın’ wazıypasıdur. Ga’p o’tmishtegi ma’deniy-ma’nawiy baylıqlarg’a iye bolıw g’ana emes, ba’lki onı teren’ iyelep, jan’a, joqarı basqıshlarg’a ko’terile biliwdur. Bul milliy baylıqlarımız, yag’nıy, bayramlarımız, da’stu’rlerimiz, u’rip-a’detlerimiz tek o’mirimizge, ku’ndelik turmısımızg’a ra’n’-beren’lik berip qoymastan, ruwxıy du’nyamızdı, ma’nawiy ma’deniyatımızdı, sana-sezimimizdi, turmıslıq ta’jiriybemizdi rawajlandırıwda ornı girewlidur.

Paydalang'an a'debiyatlar.

1) Karimov İ.A. O'zbekiston, milliy istiqlol,iqtisod, siësat, mafkura.I-tom, «O'zbekiston» 1996

2) Karimov İ.A. Bunëdkorlik yo'lidan. 4- tom, «O'zbekiston» 1996

3) Karimov İ.A.Tariyxıy yadnamasız keleshek joq. «O'zbekstan» 1998

4) Karimov İ.A. O'z keleshegimizdi o'z qolımız penen qurıp atırmız. No'kis. «Qaraqalpaqstan»,1999

5) Karimov İ.A. Ollah qalbimizda,yuragimizda. T. «O'zbekiston» 1999

6) Karimov İ.A.O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiët yo'li. T. «O'zbekiston» , 1992

7) Quranı Karim. Tashkent islam universiteti, 2001

8) Abdulaziz Mansur. Quroni Karim manolarining tarjimasi. T.: 2001

9) Abdurahim Erkaev. Milliy g'oya va manaviyat. T. «Manaviyat» 2002

10) Mustaqillikning etti Navruzi-istikbolning oydi yo'li. T.: «Sharq» 1999

11) Tulenov J., G'afurov Z. Mustaqillik va milliy tiklanish T. «O'zbekiston» 1996

12) Sag'ındıkov J., Yakubov M. İdeologiya, ruwxıy miyras, ta'rbiya. N.: «Bilim», 2001

13) Bwriev O. Murodbaxsh kunlar. –T.: Fan, 1992

14) Juraev U., Saidxonov İ. Dunyo dinlari tarixi. T.: Sharq, 1998

15) Qodirov M. Tamasha o'neri o'tmishinen ko'rinisler. T.: Fan, 1993

16) O'zbek xalq folklori ocherklari. T.: Fan, 1988

17) Oila – manaviyat bulog'i. T.: 2003

18) Mustaqillik izoh'li ilmiy-ommabop lug'at. T.: Sharq, 1998